

LIKOVNA BAŠTINA STONA

Ston je, iako je osnovan kao grad u 14. stoljeću, sticao sa svojim užim područjem već od prapovijesti svoju likovnu baštinu. Nesumnjivo su prirodne pogodnosti tadašnjeg zemljišta pridonijele dosizanju stalno visokih stupnjeva kulture življenja, pa je umjetničko oblikovanje pratilo sva razdoblja razvoja društvenih zajednica koje ga napučivahu. Tako su u nedalekoj spilji Gudnji, na prvim brdima hrbata poluotoka Pelješca što počinju kod Stona, otkopani na čitavome južnom Jadranu jedinstveni uzorci figurativne plastike iz mlađeg kamenog doba. A da oni nisu nikakva slučajnost, dokazuje i osobitost svih bogatih nalaza keramike koja se po svom ukrasu određuje kao posebna kulturna skupina u razvoju od prapovijesti prema protopovijesti. A i tada, u starijem željeznom dobu, stonski je kraj dosegao visoke domete s nadaleko izuzetnim i važnim nalazom likovno riješenog nakita i dijelova oružja u grobovima na Prevlaci.¹

Neosporno, dakle, široko i plodno polje, nabujali izvori, ribolovno more u tri zaljeva, te brežuljci podesni za nastavanje a brdske kose pogodne za obranu uvjetovaše u ovom prostoru znatni kulturni razvitak. Posvjedočiše ga u prvom redu uredovanja u slobodnoj, prirodnoj krajini koja se prate od protopovijesti razmještajem gradina i gomila, u kojima prebivahu živi i mrtvi stanovnici područja. Tako su već izdanci ilirskog plemena Plereja, pripadajući velikim savezima na južnom primorju, sustavno posvojili ovaj kraj koji zbog strateške privlačnosti na svojoj zemlji otkriva sve smjene političkih vlasti i kulturnih utjecaja. Rimljani, čiji se nadgrobni natpisi nalaze na stonskom području, uvode centurijaciju nad čitavim poljem,² prvi kršćani grade značajna svetišta, a srednji vijek se nadovezuje na naseljene položaje sa svojim privrednim gospodarstvima, upravnim sijelima i obrednim žarištima. Svakako je nadasve važan taj i ovdje tako izrazito potvrđeni slijed između starog i srednjeg vijeka, jer upravo je po njemu Ston jedno od važnijih mjesta naše kulturne povijesti nego što se to do danas uspjelo iskazati i dokazati.

U prilog tome dovoljno je istaknuti sve spomeničke oblike koji su ovdje očiti iz antičkih i ranosrednjovjekovnih razdoblja s naročito zanim-

¹ I. Fisković, O Stonu i stonskim spomenicima. Dubrovački horizonti VII—IX, br. 16—17, Zagreb 1977, str. 108—114; I. Fisković, Pelješac u protopovijesti i antici. Pelješki zbornik I, Zagreb 1976, str. 23.

² A. Dračevac, Neobjavljeni rimski natpisi iz Stona, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV—LXVII, str. 267, Split 1971; M. Zaninović, Limitacija stonskog polja, *Adriatica praehistorica et antiqua*, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970, str. 489.

Ijivim onim prijelaznim kasnoantičkim. Tu su, naime, potvrđene gradinske naseobine opasane zidinama i naslućene vile rustike polegale među obradivim česticama pravilno raspodijeljene zemlje. Važan je i Stari grad kao visoko utvrđenje za zbijeg, ali i nadzor svih kretanja na kopnu i moru,³ a može se pretpostaviti da je na glavici sv. Mihajla odavna bilo važno žarište života. O tome svjedoče ostaci starih zidina oko njena vrha, koje bi kao kasnoantičku i ranosrednjovjekovnu spomeničku pokladu trebalo doskora istražiti. Još je očiglednija vrijednost ranokršćanskih nalaza u polju; bazilike sv. Mandaljene, koja je, kao i još uvijek zagonetni sv. Stjepan, posjela na antičke zgrade, pa sv. Ivan u svojem prvotnom čistom obliku crkve — dvorane i sv. Petar kao zdanje memorijalnog tipa.⁴ U prvospomenutoj je nađen uzorit sarkofag iz salonitansko-bračkih radionica 6. stoljeća, te ulomci kamenog namještaja s biljnim ukrasom i dijelovi fresko-ukrasa geometrijskog nacrtu — sve dokazi znatnih umjetničkih dostignuća u tim zgradama.⁵ Ali su one već u ranom srednjem vijeku doživjele pregradnje, stalno pak u jasnim oblicima vladajućih slogova. Tako je crkva sv. Stjepana smanjena u rustičnu crkvicu, dvostruka prostorija sv. Petra pretvorena u pravo predromaničko svetište sa svim plastičnim odlikama prvog srednjovjekovnog graditeljstva. U istom je duhu sagrađena iz temelja crkva sv. Martina u polju,⁶ također trotravejna građevina s pilastrima i pojasnicama, a i na mjestu Gospe na Lužinama vjerojatno je postojala neka crkva iz istog vremena, jer na to upućuju mnogobrojni ulomci i pleternog ukrasa njezina kamenog namještaja.⁷

Najznačajniji je ipak umjetnički spomenik crkva sv. Mihajla na Glavici, odavna uočena građevinska cjelina i istražena sa svojim nadaleko poznatim freskama. Crkva se smatra jednim od najodličnijih primjera južnodalmatinskog tipa trotravejne građevine s kupolom,⁸ a freske su među najstarijima u našoj zemlji. Najočuvaniji sloj potječe im iz 11. stoljeća.⁹ Crkva je prema modelu na fresci imala kupolicu i zvonik uz pročelje.

I možda nigdje na našem primorju kao u ovom vitkom, te po malim razmjerima velebnom zdanju, srednji vijek nije progovorio tako neposredno svojim jezikom i u likovnom smislu upravo stoga izražajno. Ova crkva smještena na vrhu stožasta brijega, nad izvorima bistrih voda i rimskim ruševinama, opasana pretpovijesnim i srednjovjekovnim zidina-

³ M. Zaninović, Antička osmatračnica kod Stona, Situla, Razprave Narodnoga muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1974, str. 163.

⁴ I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima Naronitanskog područja »Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka«, Split 1980, str. 226. Treba napomenuti da su nad ranokršćanskom crkvom sv. Ivana stonski zidari Andro Dešković, Niko i Marko sagradili 1455. g. novu crkvu, P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona, Spomenik SAN, CXI, 13. Beograd 1961, str. 93.

⁵ I. Fisković, o. c. (4), str. 225—228.

⁶ I. Fisković, Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 19, Split 1972, str. 23.

⁷ A. Dračevac, Novi arheološki nalazi kod crkve Gospe Lužina u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split 1970, str. 31.

⁸ I. Zdravković, Nacrti preromaničke crkve sv. Mihajla u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, str. 25; T. Marasović, V. Gvozdrenović, S. Sekulić-Gvozdrenović, A. Mohorovičić, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978; Đ. Bošković, Osvrt na neka pitanja arhitektonskog rešenja crkvice sv. Mihajla u Stonu. Gunjačin zbornik, Zagreb 1980; T. Marasović, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, Starohrvatska prosvjeta 14. str. 152, 155, Zagreb 1984.

⁹ C. Fisković, Ranoromaničke freske u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12. str. 85; C. Fisković, Dalmatinske freske, Zagreb 1965, str. 9—12, table 1—8.

ma, naime, izaziva i danas dorađenošću svojih oblika koliko poštovanje i strah toliko divljenje i zanos. Znajući pak da je posvećena arhandelu Mihajlu svetom ratniku i sucu ljudskog roda, a pretpostavljajući da se uz nju dizao dvor zemaljskog vladara ovog područja, sasvim ćemo razumjeti njezinu znamenitost u prostoru. I u vremenu, naravno, jer nam ona osim čvrsto razvedenim volumenima i oštro rezanim pleternim ukrasima također svojim freskama prenosi do danas jedno sveopće htjenje doba za vrijednošću ljudskog ostvarenja. Značajno je pak da se u tim šarolikim slikarijama koje optakahu čitavu usku unutrašnjost pored provjerenog vjerskog programa na čitavom polju prednjega zida javlja svjetovni lik dostojanstvenika koji je jamačno dao sagraditi ovo svetište.¹⁰ Prema tome, onostrani se polovi čovječje spoznaje umjetničkim sredstvima spajaju s važnim činiocima stvarnoga svijeta, što svakako predstavlja krajnji domet srednjovjekovne svijesti, pa i umjetnosti. Također je značajno da je sve to ostvareno visokim slogom zapadnjačkog nadahnuća, te se dokazuje prvi jači prodor benediktinskih utjecaja na umjetničko stvaranje u balkanskom primorju.

Ston je, dakle, na samom početku srednjeg vijeka već od 11. stoljeća bio poprište vrsnog likovnog stvaralaštva. Ta njegova najstarija slavenska baština, nažalost, nije sasvim sačuvana. Npr. ne zna se prvotni oblik predromaničke crkve Gospe na Lužinama, ali s obzirom na njezino povijesno značenje i obilne ostatke plastičnog kamenog ukrasa morala je otpočetak bila velebna i raskošna. To dokazuje današnji njezin lik jednobrodne i visoke romaničke crkve¹¹ koja prenosi iskustva prvih velikih stilskih razdoblja srednjeg vijeka iz naselja koje onda još ne bijaše okupljeno na jednom položaju. Ali je na čvrstoj antičkoj podlozi uz izražajnu kasnoantičku baštinu i zavidnu živost u ranom srednjem vijeku nastavilo pratiti umjetnička posegnuća razdoblja. O njima osim razmjera crkve na Lužinama govori i pregradnja ranokršćanske bazilike na Gorici, kad je podignut romanički zvonik najvjerojatnije nalik onome kakav će druga spomenuta veća crkva dobiti mnogo kasnije.¹² Očigledno je, dakle, da je u Stonu odavno bilo uzornih snaga koje su živo pratile umjetničke tokove čitave naše obale pridonijevši i iz svojeg zatišja vjekovnom bujanju i prije kasnog srednjeg vijeka.

Sva ta zdanja, dakle, svjedoče da su se u stonskom polju ispoljili, naravno u čednim oblicima, prema skućenim prilikama ove sredine, veliki umjetnički slogovi zapadnoevropskog graditeljstva, kiparstva i slikarstva popraćeni lijepo pisanim natpisima, od kojih onaj o Mihajlu zagonetošću pobuđuje pažnju znanstvenika,¹³ a jedan od njih pisan ćirilicom otkriva ime Skoronje, prvog poznatog ovdašnjeg klesara iz 12. stoljeća i pokazuje izrazito urezani lik na kamenu.¹⁴ Sve su to pojedinosti razasute baštine

¹⁰ C. Fisković, o. c. (9).

¹¹ V. Korač, Graditeljska škola Pomorja, Beograd 1965, str. 52—57, tabla VII, sl. 11—12.

¹² I. Fisković, o. c. (4), str. 222; P. Glunčić, o. c. (4), str. 93.

¹³ M. Jurković, Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelejšca. Starohrvatska prosvjeta, s. III, sv. 13. Split 1983. str. 165. U članku su navedeni i ostali pisci o tome; Đ. Bošković, O ispitivanju srednjovjekovnih spomenika na južnom primorju. Spomenik LXXXVIII, 68. Beograd 1938, str. 14—16.

¹⁴ Lj. Karaman, O ploči s likom sv. Petra u Stonu, Zbornik Narodnog muzeja IV, Beograd 1964 sl. 1; I. Ostojić Natpis na Skoronjinu reljefu u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966, str. 193.

koja će se cjelovitije otkriti i zaokružiti kad se istraže i prouče sklopovi skriveni još uvijek u stonskom polju i na njegovim okolnim brežuljcima, a možda i padinama. Kada je pak u poznatim povijesnim okolnostima¹⁵ osnovan i oblikovan današnji Ston sa svojim tijesno planiranim jezgrima i velebnim utvrđenjima, okupljeno svo stanovništvo krajine posebnim naredbama dubrovačke vlade, oba su naselja postala i privredna i obrambena središta te stjecišta života koji je uključivao upravnu i crkvenu povijesno likovnu baštinu, gradilo ih je, raspoređivao i okupljao evropskim i posebno dubrovačkim iskustvom usklađenim s prirodnim položajem i podnebljem.¹⁶

Taj dubrovački Ston pokazuje vidljivu, sačuvanu iako u toku posljednjih stoljeća okrnjenu cjelinu kao nigdje u našoj zemlji; obrambene zidine se protežu i penju uz strminu prevlake spajajući dva zaljeva i obuhvatajući dva naselja Ston i Mali Ston, a vezuju s istočne strane jedan od najvažnijih spomenika naše srednjovjekovne privrede, stonska solila. Same zidine značajne su po načinu svojega raznolikog smještaja uz gorske vrhove i padine, uz jarke i more, a i po svojoj duljini od oko 4,5 km. Posebno pak ističu se po slikovitosti koju pojačavaju tri jake tvrđave, deset okruglih, trideset i jedna četverouglasta kula, jedan četverouglasti i šest polukružnih bastiona te dva s njima zagrljena gradića. Ta duljina kamenog zdanja, ta raznolikost oblika u povezanom nizu, u kojemu se različiti dijelovi mogahu obraniti pojedinačno,¹⁷ jednako kao prilagodnost tlu, doista zadivljuje. Iako građen smišljeno i svrsishodno, taj sklop ne djeluje nametljivo, ukrasno ni prijeteći kao mnoge srednjovjekovne utvrde i dvorci. Sav se taj sklop, u kojemu je najslikovitija malostonska Koruna, kojoj nomen sadržava i omen, prilagodio, podao svom prirodnom položaju pa oba gradića, pod tvrđavom Pozvizard sagrađenoj vrh piramidalnog brda, izgledaju kao pitoma podgrađa, iako su obzidana i čvrsto utvrđena. Svi im se dijelovi uklapaju u cjelinu, iako su počevši od 1333. godine kada Dubrovčani stekoše Pelješac, nadograđivani i pojačavani postepeno u dugom trostoljetnom vremenskom nizu.

Stonski tvrđavni i stambeni sklop nas danas ne zadivljuje svojom gordošću i nametljivom veličanstvenošću koliko međusobnom povezanošću svih obrambenih zdanja, okupljenošću stambenih nizova i javnih prostora u naseljima, svojom razvedenošću, obujmom i sljubljenošću s oporim i raznolikim zemljištem, vještinom obuhvatanja i svladavanja strmih visova, naglih padina, prisoja i osoja, kamenih stijena, a i podatnih nizina i ravnica. U Malom Stonu postignuta je slikovita reljefnost gradića poput one u Šibeniku, u Hvaru i u Dubrovniku. Stonski sklop ne bijaše sažet, a niti toliko opkoljen morem kao Dubrovnik, njegova obrambena posada ne bijaše brojčana niti se mogla usredočiti na jedno mjesto, pa je stoga zov za njezinu obranu, uzbuna u slučaju opasnosti znakom dima jednako tako morala biti u hitnoj potrebi predviđena i spremna na pokret i očvrstiti se kao i kamene, nepomične zidine. Spremnost i pokretnost stražara i branitelja bila je, dakle, odlučna sastavnica ovog gnijezda važnog za po-

¹⁵ V. Foretić, Kada je i kako Stonski rat došao pod vlast Dubrovačke Republike, Pelješki zbornik I, Zagreb 1976, str. 81.

¹⁶ M. Planić Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike, Zagreb 1980.

¹⁷ A. Deanović, Historičke gradine i tvrđave u Dalmaciji, Arhitektura 109—110, Zagreb 1971, str. 19.

litičku samostalnost a i privredno održavanje male Republike. Stoga je budnost branitelja na stražarnicama, kulama, gradskim prilazima i vratima bila uvijek nadzirana. Drveni krovovi kula i stražara, a i od trstike koji su davno nestali¹⁸ i više danas ne postoje, često se provjeravahu i popravljahu. Poziv pak okolnih stanovnika, rastrkanih seljaka po polju i selima je uvijek bio u pripravnosti, a tražila se i što veća napučenost gradića, da se pojača broj sposobnih za obranu i rad u solanama. Gradnja i uzdržavanje Stona vršili su se i nastavljali, dakle, po smišljenim odredbama i prilagođenom planu trajno budne i mudre dubrovačke vlade, koja se uvijek u svojim državnim, osobito obrambenim pothvatima klonila nepotrebnog i suvišnog. Pri gradnji stonskih utvrda sudjelovahu članovi svih vijeća Republike, nadstojnici, providnici i činovnici određeni za predlaganje ili odobravanje nacрта i modela te nekoliko domaćih i stranih majstora, graditelja i inženjera.¹⁹ Među prvima spominju se krajem 1333. godine Obrad Hvaljenović, Beroje, Drusa i Bogoje, pa tri Gružanina, braća Radošta i Vidoje Rusić te Radovan Radenović. Oni napustiše radove vjerojatno zbog teških uvjeta zbog čega bijahu utamničeni u dubrovačkim tamnicama odakle su uspjeli pobjeći, ali su jamstvom svojih prijatelja oslobođeni kazne. Taj odlazak s radova protiv volje nadzornika, pa bijeg iz zatvora i njihovo oslobođanje od kazne, nuka nas na pretpostavku da bijahu dobri i potrebiti majstori, jer je teško vjerovati da bi obični radnici ostavili posao i oslobodili se nakon jamstva svojih prijatelja od kazne, poslije čega vjerojatno nastaviše posao.²⁰ Pri gradnji zidina spominju se u 14. stoljeću majstor Mihoč s pomoćnikom, nadzornik općinskih radova Dobre Kalić, a u prvoj polovici 15. stoljeća majstor Ivan Grandoci, Napuljac Onofrio della Cava, Julian iz Fana, vlastetin Župan Bunić, koji je vjerojatno gradio prve okrugle kule u dubrovačkom kraju sredinom 15. stoljeća, nadstojnik izgradnja Nikola Rendić,²¹ u drugoj polovici tog stoljeća graditelji, poznati Michelozzo Michelozzi²² iz Firence i Bernardin iz Parme, inženjer Marchiano²³ i francuz Olivier²⁴ koji bijahu u službi Republike, a osobito istaknuti Paskoje Miličević koji je s Parisom bombardijerom učinio model i nacрте tvrđave Pozvizda i Velikog kaštela. Krajem 15. stoljeća radio je stonski protomajstor Stjepan Đivanović, a u 16. stoljeću izrađivao modele utvrda majstor Nikola.²⁵ Tada se istakoše i vlastela Savin Palmotić i Andrija Bundić čija imena su zapisana na javnoj česmi te Damjan Gučetić spomenut uz njih i na slanici 1581. godine²⁶ jer se zauzimahu za dovod vode u grad i za gradnju solana, na kojima je 1528. godine gradio i poznati korčulanski graditelj Petar Andrijić. Pored tih graditelja znatnu

¹⁸ Z. Šundrica, Stonski rat u XIV stoljeću (1333—1399), Pelješki zbornik 2, Zagreb 1980, str. 91.

¹⁹ L. Beritić, Stonske utvrde, Analí Historijskog instituta u Dubrovniku III, IV—V, Dubrovnik 1954, 1958. Posebni otisak Dubrovnik 1958, str. 6—136.

²⁰ C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik 1955, str. 68; Z. Šundrica, o. c. (18) str. 78, 168.

²¹ L. Beritić, o. c. (19), str. 49, 53, 55, 65, 70, 71, 72.

²² C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947, str. 30.

²³ L. Beritić, o. c. (19), str. 72.

²⁴ C. Fisković, Artistes français en Dalmatie. Annales del' Institut Français de Zagreb 1946—1947, no 28—29, Zagreb 1947; L. Beritić, o. c. (19), str. 82—84.

²⁵ L. Beritić, o. c., str. 88, 90, 91, 92, 104.

²⁶ L. Zore, Dubrovačka epigrafija, Slovinac V, br. 25, Dubrovnik 1882, str. 396; L. Beritić, o. c. (19), str. 106.

ulogu su pri gradnji imali članovi Vijeća, koji raspravljahu o svakom pot-
hvatu pa se mnogi razumijevahu u graditeljstvo izabirući najkorisnije i naj-
prikladnije planove za gradnju utvrda, kao Savin Babalić i Vlaho Saraka
koje ističe natpis koji stajaše na tvrđavi Pozvizdu.²⁷ Mnogi od njih sudje-
lovanju i pri građevinskom planu u gradnji ulica Stona i Malog Stona.

Iako ocrtaše te gradove po pravilima i načinu zapadnoevropskog kas-
nosrednjovjekovnog graditeljstva, ipak je njihov plan izvoran jer je morao
biti usmjeren i podređen svom prirodnom položaju i prohtjevima poseb-
nosti obrane dvaju mora. Upravo je stoga ovdje kao u mnogim našim
srednjovjekovnim gradovima ta izvornost i osebnost u planiranju i ure-
đenju cjeline došla do izraza. To se vidi u raspoređivanju ulica, u smješt-
taju i u povezivanju stambenih kuća i javnih zgrada. Iako je svih petna-
jest njihovih jednakih sklopova sagrađeno unutar nepravilnog peterokuta
gradskih zidina, oni su pravilno poredani, odmjereni i razdijeljeni.

Taj strogi njihov poredak ostvarivan pod nadzorom vlasti nije
nikad poremećen i zadržao se u svom skladu, iako su mnoge kuće tijekom
stoljeća pregrađivane i nadograđivane. Od tih stambenih sklopova odvaja
se Knežev dvor, stolna crkva i franjevački samostan, ali se crkva sv.
Liberana, biskupska palača s dvorištem, bolnica i državna kancelarija po-
dređuju cjelovitom sustavu strogo zacrtanog rastera.

Sve su te kuće, javne zgrade, utvrde i kule sagrađene u gotičkom,
prijelaznom gotičko-renesansnom i renesansnom slogu od 14. do 17. sto-
ljeća, dakle u duhu ondašnjeg evropskog graditeljstva. Zidali su ih ka-
menom ubranim na istom mjestu ponajviše mjesni klesari i graditelji,
pa su i radna snaga i novčani iznosi koji su u to cjelovito djelo uloženi
plod uvijek istih htijenja domaće sredine za likovnim iskazom. U svemu
tome je trajna povijesna, likovna, kulturna i nacionalna vrijednost ovih
jezgri koje su podignute da trajno brane samostalnost i životne koristi
Dubrovnika od mogućih neprijatelja »da se ne pustoši slabo branjenu obalu
i da preko Jadrana ne prijeđe bliskog užasa moć«,²⁸ kako govore oprezni
stihovi dubrovačkog humanista Ilije Lampridije Crijevića uklesani 1506.
godine nad glavnim vratima grada Stona. I jedino je ove kao i dubrovač-
ke gradske zidine nadjačala u stoljetnoj obrani Republike njezina životvor-
na vanjskopolitička, diplomatska služba, toliko spretna da se potezi ka-
menog ziđa ne iskušashe niti proslaviše mučnom obranom i slavodobitnim
okršajima, već, evo, od osnutka do danas samo svojim smišljenim i čvrst-
tim oblicima, ostvarenjem koje prednjači u obrambenom i urbanističkom
graditeljstvu naše zemlje i pojačava užitak u doživljaju cjelovitog ugođa-
ja, nadovezujući se u skladnoj suprotnosti s onom drugom vrijednošću
dubrovačke kulture, s ladanjskim graditeljstvom razasutim po krajoliku.

²⁷ Taj je natpis zabilježio I. M. Matijašević u svom rukopisu *Memorie storiche*
su Ragusa raccolte dal P. *Gian Maria Mattei*, poznatom po nazivu Zibaldone koji se na-
lazi u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

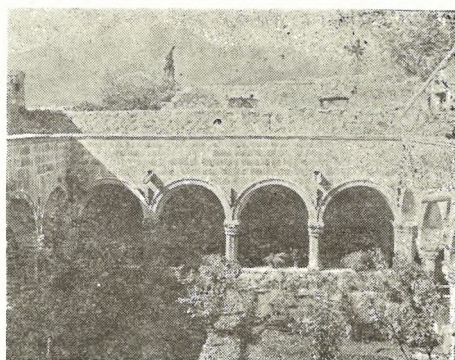
... Quando fù data l'ultima perfezione alla Fortezza di Posvis, vi fù posta la
seguinte iscrizione, che tuttor si vede. Ad laudem Omnipotentis. Dei hoc laudabile opus
perfectum fuit di 20 Julii 1459. ad quod deputati fuerunt Sabinus de Babalio et Blaisus
Saraca. Sv. III, str. 641; Maršal Marmont je pisao 1806 g.: Osigurah obranu Stona za-
uzevši čitavu Prevlaku; ovaj je grad odmorišna i komunikacijska točka između Dalmacije
i Dubrovnika kad se plovi unutrašnjim morem. Dadem sagraditi novu tvrđavu na brdu
iznad Stona. Memoari, Split 1984, str. 55. Ta utvrda je na brdu Supavlu ili Trinčeri su-
čelice Pozvizdu.

²⁸ L. Zore, o. c. (26).

U vjerskom graditeljstvu ističe se franjevačka crkva sv. Nikole podignuta u drugoj polovici 14. stoljeća u romaničko-gotičkom slogu, jednobrodna i natkrita drvenim stropom. Pri njezinoj gradnji sudjelovao je i drvodjelac Luka Prvoslavljev Trogiranin,²⁹ što je zanimljivo istaći zbog sličnosti koju ta crkva ima s onom istog reda u njegovu zavičaju. Dok su pobočna vrata ukrašena reljefno romanička, na glavnima pročeljem javlja se već gotika koja se ispoljava u cjelini na vitkim prozorima šiljasta luka i ukošenih doprozornika.³⁰ Čitava pak građevina svojim osnovnim

1. Crkva i samostan franjevaca, Ston

2. Dvorište franjevačkog samostana iz 15. stoljeća, Ston.

oblikom nalikuje na prve franjevačke crkve diljem Jadrana. Spada i među starije od sačuvanih, pa su sve njezine odlike važne za spoznavanje vrsnoća propovjedničkog graditeljstva u nas. A po prokušanim uzorima i ova ima veliku lađu kao cjelovito prednje tijelo, te uz nju vezanu apsidu četvrtastvog tlocrta. Apsida je pod svodom u obliku prelomljene bačve, a ukupni se prostor doima smirenom širinom kojoj tek raspored vitkih i visokih prozora odaje novo stilsko osjećanje onoga doba. Pod vidljivom izgradnjom krova s gredama na konzolama stajahu u jednobrodnoj crkvi i drveni žrtvenici koji su u prošlom stoljeću zamijenjeni novim izrađenim u sedri.

Od drvenih kipova ostao je danas gotički polikromni kip sv. Nikole u nakon drugog svjetskog rata obnovljenoj gotičkim lukom nadsvodenoj apsidi. Nad njim je postavljeno poznato i već opisano naslikano raspelo Blaža Jurjeva,³¹ a u niši je naslikan veliki krug okružen zrakama u kojemu

²⁹ C. Fisković, o. c. (20), str. 54—56, sl. 15—19.

³⁰ V. Korač, o. c. (11), str. 111—115, tabla XXIII.

³¹ C. Fisković, Neobjavljeno djelo Blaža Jurjeva u Stonu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961, str. 114.

je gotičkim slovima ispisano skraćeno Kristovo ime, znamen sv. Bernardina. Očito je da je obožavanje tog franjevačkog sveca nakon njegova posvećenja 1450. godine štovano i u ovoj crkvi, pa se odrazilo i u njegovu poprsju na srušenoj ogradici apside i njenoj zidnoj slikariji nakon te godine. Njih se, dakle, može smatrati radom druge polovice 15. stoljeća, što se slaže s njihovim stilskim značajkama.

U crkvi su i spomen-ploče istaknutih franjevaca i stonskog biskupa Ivana Krstitelja Meda Đurđevića, koje su već objavljene a spominju i veličaju njihove značajne uloge.^{31a} Likovi franjevaca Andrije iz Sardinije i Ivana iz Engleske, koje spominje prvi noviji kameni natpis, i koji su, po predaji, suzbijali bogomilstvo u Bosni i povukavši se odatle umrli u Stonu, bijahu, prema pisanju dubrovačkog povjesnika Jakov^o Lukarevića naslikani na zidu iznad njihovih grobova u ovoj crkvi.³² Njih je vjerojatno naslikao 1436. godine ili nešto prije te godine poznati dubrovački slikar Ivan Ugrinović,³³ ali im već 1860. godine nije bilo traga, jer je crkva pretvorena u vojničko skladište »bila sva bjelilom obijeljena da se Ugrinovićevo djela nikako ne pozna.«³⁴ Sačuvao se međutim ugovor iz 31. ožujka 1436. godine iz kojega se doznaje da on bijaše već oslikao tri kapele u crkvi sv. Nikole, a tada je trebao i četvrtu. Nije jasno gdje u toj crkvi bijahu te kapele, jer danas ne postoje; ne zna se ni gdje su bili grobovi dvaju spomenutih franjevaca, a u ugovoru sa slikarom ne spominje se slikanje likova. Po tome bi se reklo da se ovdje jače negoli u drugim sredinama gajio i prosljeđivao običaj slikanja fresaka i u 15. stoljeću.

Pobočna zapadnija vrata franjevačke crkve imaju već spomenuti romanički reljef, a u istočnija je umetnuta barokna reljefna luneta s likom Bezgrešna Začeca i anđela, osrednje likovne vrijednosti.

Grobova je bilo i pred crkvenim pročeljem:
Na jednoj ploči je gotički natpis:

S. DE RADO
SAC RADI
NOVICH CŪ HERĪBVS
SVIS.

Bilo ih je i uz sjeverni zid crkve, pa se na njemu i sačuvao natpis gotičkih slova

^{31a}) V. Taljeran, Zrnca za povijest Stona, Dubrovnik 1935, str. 53.

³²) ... I loro corpi furono sepeliti in S. Nicolò di Stagno con li ritratti delle loro persone di sopra i sepolcri come si vede sin' hoggidi. G. P. Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia 1605, str. 54; Prijepis i u: Monumenta historica provinciae rhagusinae ordinis minorum S. R. N. Francisci Notis criticis, et Chronologicis perpetuo illustrata a P. F. Sebastiano a Rhacusio... Neapoli Typis Johannis de Simone MDCC XLVI, str. 20.

Očito je da to bijahu freske koje su uništene vjerojatno skupa s kapelama. Svakako bijahu vidljive prvih godina 17. stoljeća kad ih je povjesnik Lukarević vidio.

³³) J. Tadić, Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI, v. I, Beograd 1952, str. 98.

³⁴) J. Lučić, Pisma Meda i Nika Velikog Pucića Ivanu Kukuljeviću, Anali Histo-rijskog instituta JAZU u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1953, str. 388.

+SEPLCRŪ
DOBROSLAVI
FILII BUDIS
LAVI ET HĒ
DŪ.

U pločniku crkve nižu se nadgrobne ploče poredane bez obzira na grobove u novi red pri obnovi crkve krajem 19. stoljeća.³⁵ Na njima su ovi natpisi:

S. FRANO BENOVI. DI
CESVINIZA CVM EREDI
BVS SVIS 1776
pod njim je drugi natpis
STEFANO BENO
S 30 N
CVM EREDIBVS
SUIS 1779

S. DE. PIERO. FIGLIOL. D
FRANCESCHO. MIL
ASCEVICH CON LI
EREDI SOI MDXXX
4

S. MATTHEI SGISCIAE
CVM EREDIBUS SUIS
1802

Pod tim natpisom je izbrisan stariji pisan gotičkim slovima,

Na jednoj ploči je urezan grb s dva okomita pojasa na štitu.

S. DE IVAN. CIVANO
VIC. DITO ARAF
IN. CHUM. EREDIBU
S. SUIS. MDXXIIII
2

S. DI GIORGIO
.....
1594
6

S. DE NICHOLA MA
RECCHOVICH
CUM HEREDIBUS
SUIS MDXXIIII

ANTONII MISCETA
32

S. DE IVAN MO
DRIICH GIUR
EVICH CUM E
REDIBUS SUIS
MDL XXXXIIII
ispod toga
S N
1774

S. DE GARGUR. RA
DOENICH. DITO.
CHATAVICH CHV
M EREDIBVS SV
IS MDXX
pod tim
S. PAOLO PADUGLIC
H CUM EREDIBUS 1801
7

S. DE. IACOMO.
FIGLIOL. DE. NICOL
LA. GRVBNIH.
CV. EREDIB' SVIS
ispod toga
1685

S. DI CIOAN. M
OIMVNICH CŪ. E
R SVIS
87

³⁵ P. Glunčić, o. c. (4), str. 99. Tada su vjerojatno podignuti na čvrstom gipsu i pobočni žrtvenici koji se sretaju i u nekim crkvicama u okolici.

S. DE ANDRIA. PEROTICH.
CHVM. HEREDIBVS. SVIS
MCXXII

39.

RAGVSII PATRES COMITI
POSVERE SVISQ.
HOC TVMVLVM QVOS
HIC MORS IOPINA RAPIT
MDII

HEC. SEPULTURA EST
IOHNIS FILI; BOGAN
IC, PROVIATORIS. CŌN
SCI NICOLAI. FR̄M. MI
NOR. DE STAGŌ CŪ H'RDIB, SUIS
1436.

HIC. IACET. PETRVS. DE
BONA. IVSTICIE. PAC
IS. ET. VBERTATIS. AMA
TOR. OBIIT MCCCCLIII
DIE. XXI. AVGVSTI
grb obitelji Bunića
23

S. DE BIAGIO GI
VANOVICH: DE
TTO DENALICH DI
BROZZE. PESCA
TORI CVM H'ED. S.
MDXX
21

S. DE MATCHOM
LINARICH DI. CESVINIZA
CVM HEREDIBVS SVIS
1771

MARINO
DISCIPV
LO 1769
37 SF
54

42

S. DE ILIA NADOIEVICH
E DA SVI NEPOTI FRANCE
SCHO ET ILIA GIVCO CŪ
EREDIBVS SVIS 1500

95

S. DE MARCHO. ET
ANTONIO SVO
FRADELO. DI
TO. CHRAVICH
IH. CVM. ERE
DIBVS SVIS.
.M. D48

46

S. IOANIS COPP
AGNIZZE. CVM
OMNIBVS EREDI
BVS SVIS
ANNO 1490

LI

S. D. NICOLA IVANOV
TVLIGIICH D. HODI'E
C. ER'BVS SVIS 1709
MCCCCC24
S. FRANCISCI GHIV
RCHEVICH ET VITI
BARBITONSORIS
FRATR'. CV'. AER'. S'

Stari natpis je brisan
a ostao grb s ljiljanom u gornjem
polju, a u donjem dvije kose crte.
(brisano) ... SGILE
CVM EREDIBVS SVIS

S. DE PIERCHO
E ANTVN PIERCE
TICH. CHVM. ERED
IBVS. SVIS

S. DE ZVIETAN. ANTV
NOVIT DITO. PESIT. C
HVM HREDIBVS
SVISMDXXI.

MCCCCXXX.S
DE. RADONA. E DE
RADOVAÇ. TVERD
INOVICH. CVM EREDNV. SVIS
(gotička slova)

S. DE NALES
HO. FILIO. DE
GREGŌ CŪ

FILI. SVII
(gotička slova i grb s tri
ljljana u gornjem polju,
slomljenom vrpcom i ljljanom
u donjem polju.)

S. DE MILEN
IVNACOV
IC CVM O
MNIBVS

S. DE PAVVAO: GV
RGEEVICH. DITO
PORTARO. CVM E
REDIBVS SVIS.
M. D. 47.

MCCCCXXXI S DE MA
IOE CRANISI. CŪ ERED
IBVS SVIS
86

GUSEPE PAVICH
DI CUTA 1777
36

S. DE MIHOC. IACHOB
OVICH DITO MELBET
ET IVAN. ET. ANTO
NIO FRATELI SOI
DITI. CHOSLOVIC
HĪ. CON. SOI. HERE
DI MD51

S. DE GVRAG.
BOGIGHOV
H 1476
CVM EREDIBVS SVIS

S. DE NICHA. FIOLO. DE
ANDRVSCO. BRAEV
TOVICH. CHON LI HE
REDI. SOI. MDII
S. DE FRANCESCHO.
ET IACHOB. MIGLENO
VICH. CHVM. HEREDIB
VS. SVIS. MCCCCCVIII

S. D DAMIANO
BETONDICH
. . . . CHEVICH CVM
HEREDIB, SVIS
1498

S. DE NICOLA RA
DOVANOVIC CH
OXVMILOVICH CVN
EREDE SVO 1566

S. DE PASOVAL DI GOA
N MARSICH CVM EREDI
BVS SVIS 1500

S. DE TOMASO. DE LEONARDO
FABRO CVM HER
E' SVIS MDLXXXII
ispod toga
S D MATTEO MLIN
ARICH DE CESVINIZA

Na grobu Đura Burušića uklesan je štit s alatima njegova obrta kutomjerom, čekićem, batom i dva klina, koji odavaju da bijaše drvodjelac, vjerojatno bačvar, ali i vojnik jer je iza štita položen mač. To uostalom bijaše uobičajeno u Stonu, obrtnici bijahu ujedno i vojnici. Natpis očituje i njegovo ime:

S. DE. GIURA. BV
RVSCICH. CVM. ER
EDIBVS. SVIS.
. M D. XX. III.

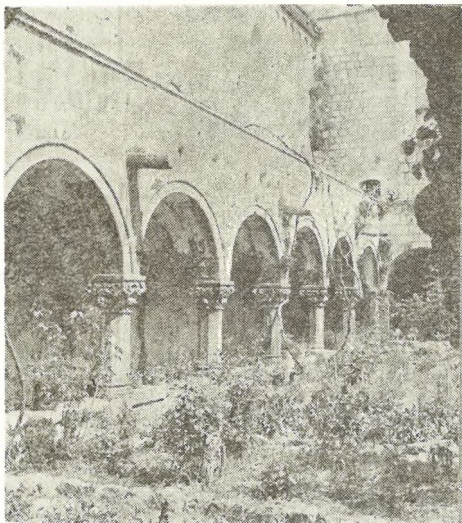
Sličnih obrtničkih alata ima i na još nekim nadgrobnim pločama obrtnika u Dalmaciji.³⁶

³⁶ Usp: W. Schleyer, Arbe, Stadt und Insel, Wiesbaden 1914, sl. 87..

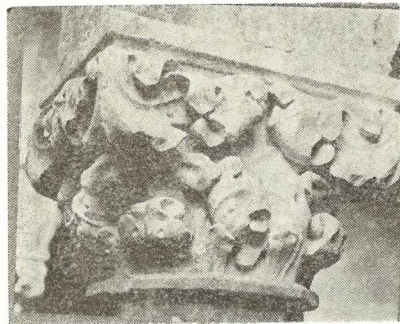
Franjevačka crkva sv. Nikole bijaše, dakle, najveće groblje Stona kao i ona franjevačka u Dubrovniku.

Uz crkvu je i samostan u koji se ulazi kroz gotičko-renesansna vrata s ovdje proširenim ali poznatim natpisom na starim dalmatinskim kućama: PAX ETERNA. AB ETERNO PATRE. SIT. HVIC. DOMVI.

Tim ovdje proširenim pozdravom svećenik blagoslivljaše kuće. Južno krilo samostana ima velike i manje prozore ukošena gotičkog profila od kojih su dva oblikovana u obliku upisanog križa, a postavljeni su na kraju hodnika južnog i zapadnog zida koji bijahu natkriveni drvenom strehom na konzolicama. Slični križni prozori vide na kraju hodnika prvog kata mnogih dalmatinskih samostana.³⁷

3. Dvorište franjevačkog samostana iz 15. stoljeća, Ston.

4. Glavica sa stupa u dvorištu franjevačkog samostana, Ston.

Sred južnog u drugom svjetskom ratu bombardiranom krilu bijaše blagovaonica. Njezin strop s gredama podupirahu profilirane konzole a bijaše osvijetljena velikim prozorima uokvirenim pragovima skošena profila. Imala je na zapadnom zidu otvor optočen gotičkim »štapom« za do-davanje jela i udubinu na sjevernom zidu u kojoj je na bijeloj žbuci, okružen crvenom crtom ucrtan golgotski prizor s vitkim vješto crtanim raspetim Kristom između Marije s gotičkim natpisom *Mtr om₃* i Ivana s natpisom *S'Oanes*. Gotička su i slova *INRI* na tablici vrh križa. Nažalost, likovi su veoma trošni i izbledjeli. Kićena slova natpisa i izduženi vitki likovi odaju vješta slikara 15. stoljeća, vjerojatno sjevernjačkog odgoja.

Ovo samostansko krilo čeka već dugo svoju obnovu u kojoj bi se očuvala i ova zidna slikarija, rijetka u starom dalmatinskom slikarstvu.

Strop blagovaonice bijaše poduprt drvenim gredama izrezbarenim reljefnim gotičkim užetom i nizom koso položenog lišća. Našao sam im

³⁷ Usp. C. Fisković, Lokrumski spomenici, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, god. XI, br. 1—2, Zagreb 1963.

ulomke od kojih neke bijaše spasio stonski ljekarnik Ilija Matičević nakon bombardiranja samostana u drugom svjetskom ratu. Samostanski dio od blagovaonice do crkve bijaše nadstvođen svodom koji sagrađiše zidari Antun Marinović i Rusko Obradović 1506. godine.³⁸

Uz samostan sa zapadne strane bijaše manja kuća za goste na čijem nadvratniku visokih vrata je natpis:

IHS MDLXXXII
G AB

Samostansko dvorište je sagrađeno u prijelaznom gotičko-renesansnom slogu okruženo arkadama podržanim osmerostranim stupovima kasnogotičkih glavica koprčasta lišća sličnih onim u dvorištu franjevačkog samostana u Cavtatu i dominikanskog u Dubrovniku izrazitim kiparskim radom dubrovačko-korčulanskih majstora 15—16. stoljeća.³⁹ Na njegovom južnom krilu radio je dubrovački graditelj i kipar Medo Nikolić 1525. godine.⁴⁰ Slični onom u Cavtatu i u Rijeci Dubrovačkoj, a ističe se među samostanskim dvorištima u dubrovačkom kraju i u Dalmaciji, i to po kiparskom ukrasu.⁴¹

Crkva i samostan su, dakle, svojim skladnim sklopom i građevno kiparskim ukrasom najistaknutiji spomenik Stona, to više što se nad njima uzvisuje zvonik niskog piramidskog krova romaničkog izgleda, ali s gotičkim biforama i širim romaničkim monoforama. To je jedini visoki zvonik u gradu. Nije ga imala ni srušena stolna crkva vrh čijeg pročelja se dizao zvonik na preslicu vidljiv na jednoj staroj fotografiji. Franjevački zvonik zanimljiv zbog raznolikosti svojih prozora, bio je u 19. stoljeću popravljen i obnovljen.⁴² Crkva i samostan služahu za vrijeme austrijske vladavine kao vojarna⁴³, pa su tada i pri njezinu popravku krajem 19. stoljeća iz nje uklonjeni neki dijelovi. Srušene su gotičko-renesansne ogradice apside, uspjeli kiparski rad dubrovačkih kipara 16. stoljeća i polomljena im istančano izrađena poprsja sv. Nikole i sv. Bernardina, koji se čuvaju u samostanskom dvorištu, ali bez glave. Tu je i skinuta kamena škropionica kasnogotičkog sloga okićena »dijamantnim vršcima«. U dvorištu su i grobovi. Na jednom pri ulazu je natpis urezan gotičkim slovima

S. DE. NICO
LA MAROI
EVICH. CVM
SVIS. 1465

Na stupu niže istočnog zida uklesan je natpis prve žrtve kuge iz 1732. uz opomenu da se treba kloniti pri otvaranju tog groba:

³⁸ P. Glunčić, o. c. (4), str. 98.

³⁹ C. Fisković, o. c. (28) sl. 18, 19; *Dubravka Beritić*, Ston, Dubrovnik, sl. na str. 28; C. Fisković, o. c. (22), sl. 18, 19; J. Velnić — A. Badurina, Samostan Snježne Gospe u Cavtatu, Rijeka 1984, str. 59, tabla V—VIII.

⁴⁰ C. Fisković, o. c. (29), str. 118.

⁴¹ Usp: C. Fisković, o. c. (20), sl. 32, 33; *Isti*, o. c. (22), sl. 15—18.

⁴² Über den Durchstich der Langenden von Stagno, Prag 1906, str. 19.

⁴³ *Ibid*; J. Lučić, o. c. (34), str. 388; *Vl. Taljeran*, o. c. (31a) str. 60, 61.

HIC INTVS PRIMVS
PESTE HOC ANNO
1732. PEREMTVS IACET
CAVE

4

Sred samostanskog dvorišta je, po običaju većine dubrovačkih samostana, zasađen mali vrt čije se biljke i stabljike uskladiše s ritmom arkada i njihovih lisnatih glavica.

Prostrani samostan i visoka crkva sazidana je postrance od strogog urbanističkog poretka, poput mnogih redovničkih u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, pa i ne sudjeluje, osim sa zvonikom u cjelovitom pogledu, u rasporedu Stona. Njezino pročelje stoga i ne dolazi do izražaja jer je zbijeno na malom uskom prostoru poput pročelja franjevačke i dominikanske crkve u Dubrovniku.

U samostan se s južne i istočne strane prostire zidom ograđeni prostrani vrt. U njemu se dizahu i odrine sa »šetnjicama« pokrivenim gredicama na osmerostranim kamenim stupovima uobičajenih glavica koje se sretaju u dalmatinskim vrtovima već u 16. stoljeću.⁴⁴ Svi su ti vitki stupovi srušeni i njihovi ulomci uzidani unutar južnog samostanskog krila. Samostan je, dakle, poput onog franjevačkog u Dubrovniku, u Rijeci Dubrovačkoj, u Cavtatu i na Orebićima osim vrtića sred dvorišta imao i prostrani vrt s kamenim stupovima u drvoredu nad »šetnjicama«, slikovitom oznakom renesansnih dalmatinskih perivoja. U vrtu je i bunar sa širokim grlom sastavljenim od debelih ploča u krug, a sličan onome koji je uništen vrh Ulice ospedala. Uz njega su i dva kamena s okruglom udubinom za pranje rublja.

Razvijeni i istančani osjećaj Dubrovčana za hortikulturu očitavao se u dvorištima dubrovačkih samostana više nego u onim ostale Dalmacije, pa se ispoljio i ovdje. Kad su 1553. godine mletački sindici Giovanni Battista Giustiniano i Anzolo Diedo prenoćili u ovom samostanu, u izvještaju svog službenog puta istaknuše da samostan ima »krasan položaj, neobično prijatan i ukrašen preplodnim i dobro odnjegovanim perivojima, kao i sva dubrovačka mjesta«.⁴⁵ Tu pohvalu kulturnih vlastelina naviklih na raskošne mletačke perivoje izazvaše ovi vrtovi, a i sva njihova njega u dubrovačkom kraju u doba zrele renesanse, iako 15. i 16. stoljeće u Stonu bijaše podređeno vojničkom, a ne poljoprivrednom načinu življenja, a u njemu su zbog utvrđivanja ponekad bila sječena drveća i raslinje.⁴⁶ Pa ipak svjesno uživanje u ljepoti primorskog stonskog krajolika i poziv na to spojen s odmorom u prirodi svjedoči rijetki stari natpis na hrvatskom jeziku urezan u jednu za to određenu klupu uz obalu nedaleko Kobaša:

Ovdi u sjeni kitna bora
Sagradismo s truda malo

⁴⁴ C. Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. VIII—IX, Dubrovnik 1962, sl. 18; C. Fisković, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, Rad JAZU 397, Zagreb 1982, str. 37.

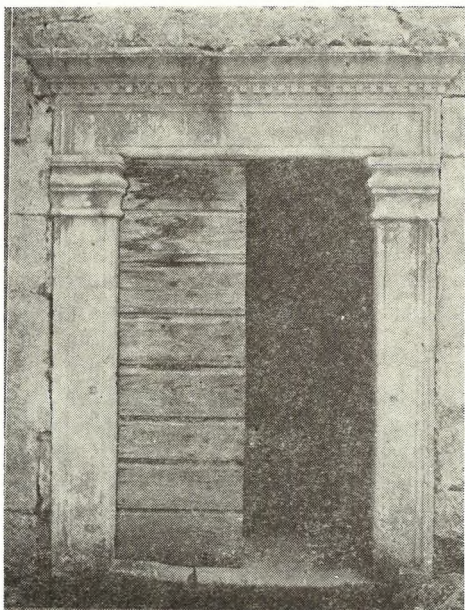
⁴⁵ C. Fisković, o. c. (31), str. 118.

⁴⁶ L. Beritić, o. c. (19), str. 103.

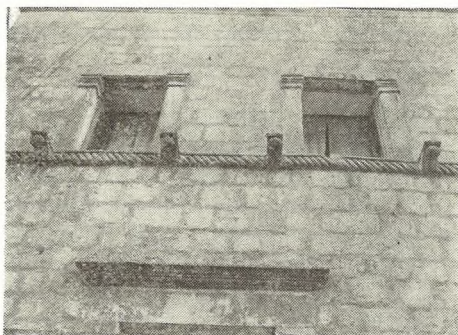
Na pogledu sinja mora
Nama i tebi počivalo.⁴⁷

Rijetko je gdje tako vrednovano opažanje i odmaranje u ljepoti okolice, a iz dubrovačkih zakona se doznaje da su u 15. stoljeću ne samo u polju već i pred kućama postojale odrine (pergole) (Liber viridis).

U 16. i 17. stoljeću nastavilo se i smještanjem crkvenih spomenika u slobodnoj prirodi, a i smisao za okupljanje antičkih ulomaka, u čemu se otkriva i ovdje duh humanizma. To svjedoči crkva Blagovijest sazidana izvan zidina u baroknom slogu i antički ulomci uzidani u njezin trijem.⁴⁸ Iako su tu upotrijebljeni kao kamena građa, ipak im ostaviše natpis i ukras vidljiv. Crkvena vrata i preslica vrh pročelja imaju već baroknu obradu, iako su prozori već u gotičkoj predaji izduženi i natkriljeni gotičkim lukom. U crkvi je gotičko-renesansni reljefni kameni oltarni okvir za baroknu

5. Vrata franjevačkog samostana iz 16. stoljeća, Ston.

6. Dio pročelja Bolnice iz 16. stoljeća, Ston.

Gospinu sliku. Njegovi polustupići su renesansno izlijebljeni, a na vrhu su gotički listovi s reljefnim poprsjem anđela koji drži listić s ispisanom pohvalom Gospi: ECCE EXALTATA EST AN (GELO). Taj kameni kičeni reljef osrednje likovne vrijednosti nalik na kustodiju djelo je domaćih kipara iz

⁴⁷ L. Zore, o. c. (26). Na (Dubcu) nalazi se sličan:
Nam do suda vam sa malo
putem breme ki nosite
nacinismo pocivalo
molitvom nas pomozite.

T. Macan, Crkve na području župe Mandaljene u Župi dubrovačkoj, Časopis Kačić XIII, Split 1981, str. 251. Pisac ga datira u kraj XVII. ili početak XVIII. st. Možda je i stonski natpis iz tog vremena.

⁴⁸ L. Zore, o. c.: D. Beritić, o. c. (39), sl. na str. 16.

početka 16. stoljeća. U crkvi se čuvaju kasnogotički srebrni križ s reljefnim ukrasima i rijetkim motivom malih kipova Marije i Ivana na posebnim dršcima, pokaznica s izrazitom šesterostranom gotičkom stopom i renesansni kalež.

Već spominjana i otprije poznata⁴⁹ romanička crkva Gospe u Lužinama ističe se u Stonskom polju, jer je sazidana na niskom humcu sred ravnice i ima čvrsti zaokruženi oblik, koji ni nadogradnja nije okrnjila, iako je poništila njezino pročelje.

Pri njezinoj gradnji graditelji iskoristiše predromaničke ulomke i cijeneći im pleterne ukrase umetnuli ih u romanički prozor, njezine apside.⁵⁰ Ostali pleterni ulomci nađeni u crkvi i oko nje jasno svjedoče da je na tom brežuljku bila sagrađena lijepo ukrašena Gospina crkva,⁵¹ i to u predromaničkom slogu, koja je srušena i zamijenjena današnjom sazidanom u romaničko gotičkom slogu, od koje u čvrstim zidovima ostaše izduženi prozori srpasta luka i zidni vijenac pod krovom, svod i zidni profili u skladnoj unutrašnjosti. Stražnji dio je sačinjen od snažnog tijela lađe i visoke zaobljene apside koji izvana predočuju čistoću svojega unutarnjeg prostornog odnosa. Ali za razliku od strogo ozidana cjelovita volumena, lađa je s dva para pilastara i pojasnicama uz gotički svod podijeljena u tri polja. Niše polukružnog završetka uz pobočne zidove još jače naglašavaju to trijezno provođeno konstrukcijsko ustrojstvo a ujedno odaju romantičko-gotički slog. Upravo time se u ovom južnodalmatinskom kraju utvrđuje susret starijih inačica našeg graditeljstva s gotičkim oblikovanjem i stvaraju rješenja koja će u dubrovačkom kraju preko nekoliko franjevačkih crkava, zaključno s Andrijićevom gradnjom Spasa u gradu, potrajati od 11. do 16. stoljeća. Krajem 15. stoljeća otvorena su joj pobočna vrata gotičkog sloga, a u prvoj polovici 16. stoljeća sagrađena dva mala kasnogotička ciborija piramidnog šesterostranog oblika probušenih ukrasa po uzoru onih u Korčuli⁵² i u Lastovu.⁵³ Kasnije su skinuti, preneseni u trijem pred crkvom Blagovijesti i zatim u lapidarij lože biskupske palače. U srednjem vijeku i kasnije oko crkve je bilo groblje, od kojeg se sačuvalo nekoliko ploča. Na nekim su natpisi gotičkih slova koji spominju zanat, lijepa narodna imena i nadimak pokojnika.⁵⁴ Na jednoj je natpis istrošen i nečitljiv u tablici pod kojom je plitki reljef gotičkog štita, čest

⁴⁹ V. Korač, o. c. (11), str. 52—57, tabla VII. Tu je navedeno i ranije pisanje o crkvi.

⁵⁰ N. Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, Zagreb 1929, sl. 31.

⁵¹ A. Dračevac, Da li je već u IX stoljeću postojala crkva Bogorodice u Lužinama kod Stona? Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966, str. 165.

⁵² C. Fisković, Korčulanska katedrala, Zagreb 1939, str. 57, tabla 14—18.

⁵³ C. Fisković, Lastovski spomenici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966, str. 25—27.

⁵⁴ Tri od tih natpisa je objavio F. Radić, Sredovječne crkve u Stonu- Starohrvatska prosvjeta god. IV br. 2, Knin 1898, str. 74. Među njima su i dva od koji jednog čitam a drugom nedostaje slova:

S DE ICXIA
CEMEZ.CV
M REDIBV
S SVIS

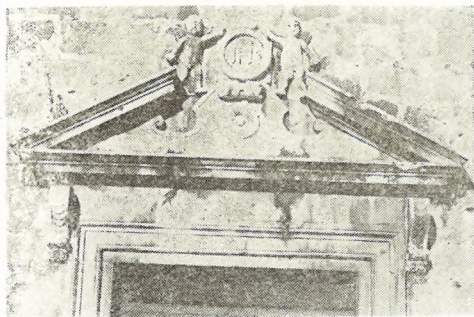
... PO SACE
NOBILIB'
S
CVRA

motiv u dubrovačkom kraju, tako da čine jednu reljefnu cjelinu⁵⁵ iako postoje inačice.

Bilo bi potrebno istražiti i ostali dio pločnika visokog dvorišta i okolinu crkve da se pronađu i drugi ulomci i natpisi sa ovog značajnog svetišta.

Prednji dio crkve je u 18. stoljeću produljen u istoj širini, a zidar Niko Marinov i njegova družina sagradiše joj zvonik sa širokim otvorima i kupolicom.⁵⁶ U 19. je stoljeću pročelje ožbukano i ukrašeno neoklasicističkim trokutnim zabatom sred kojega je natpis:

†
F. POLANDA
UČINIO

7. Zabata vrata crkve sv. Liberana iz 17. stoljeća, Ston.

8. Reljef sv. Vlaha iz 14. stoljeća u lapidariju, Ston.

U crkvi je podignut drveni žrtvenik u starijem renesansno-baroknom načinu, kojemu na poleđini piše: ... Hoc Altare Anno Domini MDCCCLI. Na njemu je slika u baroknom načinu s likom Bogorodice, sv. Lucijom i Agatom. Raniji kameni žrtvenik s dva stupa imao je biti naručen 1670. godine od korčulanskih majstora.⁵⁷ U crkvi je sačuvan i renesansno barokni kalež s anđeoskim glavicama u reljefnim ukrasima oko čaške i na postolju gdje je urezan i grb poznate obitelji Palunčića koji se doseliše početkom 16. stoljeća iz Bosne i istakloše kao darovatelji crkve na Mljetu u 17. stoljeću,⁵⁸ i ovdje. U crkvi se, nažalost, nije sačuvao poliptih s dva reda svetaca, koji bijaše u kasnogotičkom slogu naslikao

⁵⁵ C. Fisković, Stećci u Cavtatu i u Dubrovačkoj Župi. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961, str. 164.

⁵⁶ P. Glunčić, o. c. (4), str. 95.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ B. Gušić — C. Fisković, Otok Mljet, Zagreb 1958, str. 79. Obnovljeno izdanje, Govedari 1980.

Pavao Vasiljev, kotorski slikar 1448. godine, ni poliptih, rad dubrovačkog slikara Pavla Dobričevića iz 1477. godine.⁵⁹

Kao da stražari, na visokoj stijeni nad grobljem uzdiže se sredovjekovna crkvice sv. Kuzme i Damjana, koji, prema ondašnjem uvjerenju, sprečavahu pristup zaraza naseljima, pa im se svetišta zidahu često na ulazu u sela i uz ceste.⁶⁰ Visoka i čvrsto zidana gotička preslica još više uzdiže uzdignuti položaj crkvenog pročelja okrenuta zapadu, kojemu se u malom okruglom prozoru sačuvaše okrugla stakla okovana olovom, koja postaju sve rjeđa.

Njihova pojava i na zabitnim crkvicama dubrovačkog kraja može posvjedočiti da se lijevahu i u Dubrovniku i za manje i seoske crkve.⁶¹ Na zvoniku je uzidan ulomak antičkog rimskog nadgrobnog natpisa:

... ANNA ...
... ANNORVM XXXVII
... ANNALA MAXIMA
... FRATRI

Na zvonu je natpis da ga je za ovu crkvu lijevao lijevač Luka 1519. godine,⁶² nakon što je 1515. godine zidar Frano Vinturić produljio crkvu i stan redovnica.⁶³

U prizemlju pod crkvicom je presvođena prostorija s polupilonima i apsidicom u stražnjem istočnom dijelu. U zidu su žrtvenik i niše, a u pločniku nadgrobna ploča s natpisom gotičkih slova

MCCCCXXXVI S
D MARVSA MONEGACHIS
VI A SATE CHV
SMA ET DAMIAN CH
E SE METI QVA

Uz crkvicu je samostanska kuća pregrađena u 19. stoljeću, ali joj ostaše još ulomci zidnog vijenca s gotičkim užetom, a u prizemlju gotička vrata s ugaonim konzolama pod nadvratnikom i prozorčić gotičke profilacije. U ogradni zid terase pred crkvom i uz vrata dvorišta uzidano je sedam nadgrobni pločastih zaglavaka s reljefnim gotičkim križevima poznatim u dubrovačkom kraju.⁶⁴ Sve su te pločice skinute sa starijeg groblja, od kojeg osta jedna ploča s dva reljefna anđelka i rokoknom školjkom te natpisi Ljubana i ostalih obitelji iz 19. stoljeća na hrvatskom jeziku. Još niže se prostire novije stonsko groblje.

⁵⁹ J. Tadić, Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI, v. I, Beograd 1952, str. 275; V. Đurić, o. c. (138), str. 85.

⁶⁰ I. Fisković, Crkvice sv. Kuzme i Damjana u Zblaću na Korčuli, Fiskovićev zbornik I, Split 1980, str. 159.

⁶¹ V. Han, Vitroi u srednjovjekovnom Dubrovniku, Zbornik Narodnog muzeja IX—X, posvećen Mirjani Ljubinković-Čorović, Beograd 1979, str. 456. Na pročelnoj ruži crkve Gospe Karmelske i na jednom prozoru Fiskovićeve kuće na Orebićima ima još starih okruglih stakalaca okovanih u olovu.

⁶² C. Fisković, Nekoliko starih zvona dalmatinskih crkava, Arti musices, sv. 15, Zagreb 1984, str. 121.

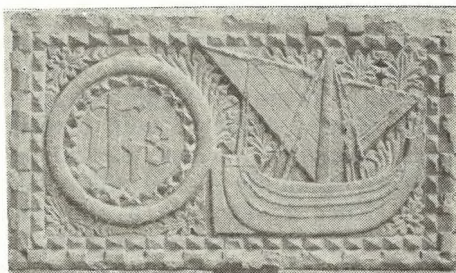
⁶³ P. Glunčić, o. c. (4), str. 96.

⁶⁴ C. Fisković, Crkve na južnom dijelu Pelješca, Novo doba, Split 12. IV 1936, str. 33. V. Sokol, Kasnosrednjovjekovna grobišta i nadgrobni spomenici na Pelješcu, Pelješki zbornik I, Zagreb 1976, str. 323. Ti se nalazi mogu nadopuniti i ostalim primjercima. A. Dračevac donosi slike dvaju ulomaka, o. c. (51), sl. 19. Usporedi i s križevima od troputraste vrpce na bosanskim stećcima, Š. Bešlić, Stećci — kultura i umjetnost, Sarajevo 1982, tabela XIV, 6, str. 187.

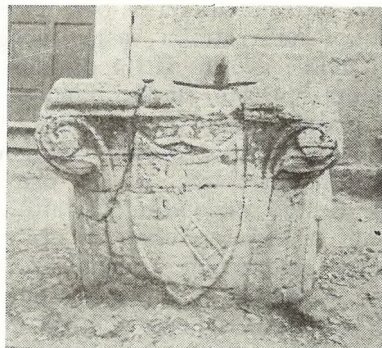
I pred crkvicom sv. Antuna opata u Malom Stonu leži pet nadgrob-
nih ploča bez ikakva znaka i zapisa, i diže se zvonara u kojoj zvoni zvono
ljevača Marina Druza iz 1470. godine.⁶⁵ U crkvi je kustodija ukrašena
bogatim gotičko-renesansnim ukrasom i anđelima pri vrhu i dnu. Tu je
maniristička platnena slika s raspelom pod kojim je upisana godina
1588, kraj kojeg su naslikani sveci Sebastijan i Roko, s jedne strane, i
svećenik koji im predvodi vjernike na trgu okruženom malom ložom, i
bogato raščlanjenim zgradama strude. Vredniji je likovno drveni kip sv.
Antuna Opata iz kraja 16. stoljeća skladno uravnotežen u svojoj prirod-
noj veličini sa zvonom, štapom i svinjom koja se povija uz ovog zaštitnika
poljoprivrede razvijene i uz ovu utvrdu. Vjerojatno je unesen iz tuđine i
može se ubrojiti u bolje drvene umjetnine kasne renesanse u Dalmaciji.

9. Poprsje sv. Bernardina
sa polomljene ogradice u
franjevačkoj crkvi iz kraja 15.
stoljeća, Ston.

10. Reljef sa kuće nekog pomorca iz 15.
stoljeća, Ston.

11. Kruna bunara Buničeve kuće iz
prve polovice 15. stoljeća
(prednja strana), Ston.

Na žrtveniku je barokna slika osrednje likovne vrijednosti na kojoj sv.
Vlaho drži grad Dubrovnik, a sv. Luka slika Gospu. Srebrni ophodni križ
je osobito na jabuci ukrašen renesansnim ukrasima, ali je tijelo Kristovo
barokno. Na križu je utisnut zlatarev znak DC.

Barokni slog je dospio svojim radovima osobito slikama u sve crkve,
ali se ispoljio u graditeljstvu osobito u crkvi Imena Jezusova, poznatoj i pod

⁶⁵ C. Fisković, o. c. (62), str. 120.

⁶⁶ O. c. (31a), str. 56, 57.

imenom sv. Liberana, čije je obožavanje poznato u Opuzenu, Vignju i Brijesti na Pelješcu. Izrazito su barokna njezina vrata s prelomljenim dvo-krilnim zabatom i bočnim konzolicama nad kojima dva nespreno klesana anđela drže medaljon s Kristovim imenom IHS i natpisom koji je objavio Taljeran, pišući da je crkva započeta 1614, a dovršena 1673. godine.⁶⁶ Ipak je njezin okrugli prozor okružen savinutim gotičkim užetom koji se često sreće na prozorima i pročeljima stonskih i malostonskih kuća iz 15. stoljeća. Smještaj crkve bočno nad visokim stubištem i njezina preslica također odaju barokni ukus, kao i njezini žrtvenici i slike. Taljeran je zabilježio⁶⁷ pogrešnu predaju da dva sveca jedan uz papinsku tijaru, a drugi ovjenčan lovorom, sa žezlom i krunom prikazuju na baroknoj slici Kristova obrezovanja, stonskog biskupa i dubrovačkog kneza, što je s obzirom na spomenute njihove oznake isključeno, pa ti nisu ni anakronički. Nikola Milihnić iz Dubrovnika dao je stotinu dubrovačkih dukata da se na pobožnom žrtveniku 1712. godine naslika Karmelska Gospa s likovima sv. Onofrija i Liberana. U crkvu su unesene i dvije kamene glavice, vjerojatno s nekih dvostrukih prozora 15. stoljeća. Na jednoj su nadgrobnoj ploči Petrovi ključevi znak svećeničkog groba. U crkvi se u 17. i 18. stoljeću spominje pjevnica, srebrni kaleži i kandila, a Đuro Ferić početkom 19. stoljeća spominje u njoj sliku nekog »izvrnog« slikara⁶⁸.

Kuće i skladišta bijahu sagrađene u toku 14. stoljeća gotičkim, u 15. stoljeću gotičko-renesansnim, a u 16. stoljeću renesansnim slogom. Sredinom 14. stoljeća spominje se i gradnja drvenih kuća koje su rano nestale i nema im traga. Kamene pak bijahu pregrađivane u 19. stoljeću i na njima se vide tek reljefni ukrasi, prozori, a najviše vrata ranijih slogova. Najstarije imaju uska vrata šiljasta i izdužena luka tzv. »magarećih leđa« bez profilicija i bez glavica pod nadvratnicima, neke imaju vrata sagnuta nadvratnika sastavljenog od tri komada od koji se srednji kao klin uvlači svojim širim dijelom u ostale na način poznat već u antici na vratima splitske Dioklecijanove palače.⁶⁹ Na nekim se sačuvao zidni vijenac prvog kata u obliku debela užeta, poznat i u Korčuli a i na bosansko-hercegovačkim stećcima.⁷⁰ Tragova, dakle, izrazite romanike na stambenom graditeljstvu nema, što je i prirodno s obzirom na to da je taj slog uglavnom nestao početkom 14. stoljeća, kad su građene kuće Stona i Malog Stona. Iz toga vremena im pored gotičkih vrata s lukom »magarećih leđa« ostaše i profilirane konzole uz prozore nalik na one u Dubrovniku. Prema tome romanika se u Stonu ispoljila samo na crkvi Gospe na Lužinama, a u Malom Stonu na unutrašnjim gradskim vratima polukružna luka i širokih dovratnika s poprečnim kamenom. I reljefni lik sv. Vlaha u svom okviru uzidan nad tim vratima trećentistički je ukočen i nema grada u ruci. L. Beritić smatra da je jedan od najstarijih kamenih svećevih likova.⁷¹ Podsjeća na onog uz unutrašnja Vrata Ploča u Dubrovniku, koji je kasnije umetnut u renesansnu nišu.⁷² Mnoge kuće iz 15. stoljeća u Stonu češće

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ P. Glunčić, o. c. (4), str. 102. Odatle i promjena naslova crkve u ime sv. Liberana: Đ. Fezić, *Periegesis orae rhagusanae*, Dubrovnik 1803, str. 89.

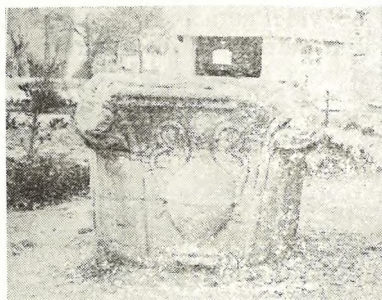
⁶⁹ C. Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splituu, Rad JAZU 279, Zagreb 1950, sl. 34, 54. Gradnju drvene kuće u Stonu pominju R. Jeremić — J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika I, Beograd 1938, str. 6.

⁷⁰ Š. Bešliagić, o. c. (64), str. 142, sl. 25, tabela IX.

⁷¹ O. c., 28.

⁷² V. sl. G. *Gelcich*, Della sviluppo civile di Ragusa, Dubrovnik 1884, sl. 3.

nego u Malom Stonu imaju vrata i prozore gotičkog profiliranog luka. Na prozorima su gotičke-renesansne konzole klesarski vješto obrađene probušene za utakanje motke za vješanje tkanina, različiti i pojedini reljefni ukrasi, medaljoni s uobičajenim monogramom Kristova imena i rijetkim vlasteoskim grbom. Nema starijih balkona, a niti »vrata na koljeno« 14—15. stoljeća, pa se čini da dućani bijahu rijetki. U mnogim klesarskim pojedinostima kao i u razmjerima pročelja nazire se ne samo stilski osjećaj za ljepotu oblika nego i težnja za skladnošću gradnji. U jednom strogo planiranom naselju, nastanjenom došljacima, ta očevidna svojstva mjesnog graditeljstva govore o ubrzanom napretku pa i kulturnom uzdizanju sredine. U dubrovačkom kraju sve nas to i ne mora čuditi, ali je za razumijevanje današnjih vrijednosti jedne povijesne jezgre jednako važno uočiti urbani red koji joj je jamčio poredak gradnje kao i ljubav

12. Kruna bunara Bunićeve kuće iz prve polovice 15. stoljeća (stražnja strana), Ston.

13. Ulomak malog kipa iz 15. stoljeća nađen u Stonu, privatna zbirka

svakog pojedinca za svoj dom izraženu kroz brigu za uljepšanje vanjskih zidova i osnovnih činilaca graditeljstva. Koliko je pak to graditeljstvo stvarno i duboko, unatoč prividno prestrogom rasteru ulica i sklopova, bilo namijenjeno za obične ljude i uistinu smišljeno po mjeri čovjeka, svjedoče ugovori za gradnju stambenih kuća u kojima se traži da razmjeri budu odmjereni po fizičkim mogućnostima stanara isto kao što se četverokutni tlocrt kuća preporučuje kao najprikladniji.⁷³ Iz takvih pojedinačnih usavršavanja ovog općeg građevnog ustrojstva grada, dakle izlazi i vrijednost stonske građevne, nažalost osakaćene baštine.

Među kućama se ističe vitkošću, nepravilnim gotičkim rasporedom pročelja i dvojnim prozorom ona koja se diči Sorkočevićevim grbom. Lukovi njezina dvojnog prozora mletačkog su romaničko-gotičkog izgleda

⁷³ *Zdravko Šundrica*, povjesnik i istaknuti istraživač Historijskog arhiva u Dubrovniku, iznio je na znanstvenom skupu u Stonu 1984. godine mnogo ugovora o gradnji kuća iz 14. stoljeća i o njegovim graditeljima; *V. Korač*, o. c. (11), str. 162. *C. Fisković*, o. c. (20), str. 73. *Ivan Brakijević iz Konavala 1343. g. i Dikoje 1347. g. grade kuće Pasku Rastiću*, a *Hranoje Oplava 1351. Vlahu Menčetiću u Stonu*.

⁷⁴ *E. Arslan*, *Gothic Architecture in Venice, Venezia 1972*, str. 31, 32, sl. 23.

koji se vide rijetko i u Dubrovniku.⁷⁴ Imaju unutarnji luk još romanički,⁷⁵ a i glavica njihova stupa je izrađena u tom slogu, čiji se trag vidi i na konzolama. Sorkočevićeva kuća, koja ima još jednu rijetku osobinu: strehu nad grbom da ga trajno očuva od oborina u ovom pučkom naselju, može se, dakle, datirati u drugu polovicu 14. stoljeća. Tom dobu pripadaju još neke kuće u Stonu, dok ih je većina iz 15. i 16. stoljeća, što znači da su često preradivane, jer je ugled vladao i u naselju useljenika. Prednjači među njima gotičko-renesansna dvokatnica,⁷⁶ u kojoj je uređovala na za to vrlo prikladnom položaju kancelarija Republike. Njezini su gotički prozori reljefno ukrašeni; na onim prvog kata je rijetki motiv rebraste renesansne školjke. Oni u prizemlju spojeni su s vratima u jedinstvenu cjelinu koju povezuje i već objavljeni natpis uklesan u nadvratnicima. Biskupska palača s tri prizemne arkade na osmerostranim stupovima i velikim četvorastim prozorima ima renesansno pročelje, ali se po njihovu asimetričnom rasporedu i po pobočnim prozorima gotičko-renesansnog sloga može smatrati zgradom tog prijelaznog sloga, iako je, kako se čini, po Glunčićevu pisanju, sagrađena tek 1573. godine, po čemu bi se moglo pretpostaviti da je ovdje⁷⁷ gotičko-renesansni prijelazni slog trajao čak i u doba manirizma. Ali nije isključeno da su pobočni prozori preneseni sa starije biskupske palače. U unutrašnjosti poneke kuće još se vide gotičko-renesansni kameni zidni ormari i umivaonici⁷⁸ kao i u ostalim dalmatinskim kućama 15—17. stoljeća. Postoješe, dakle, i u Stonu jedinstvena kamena oprema kuća, ali je i ta, nažalost, kasnije, osobito u 19. stoljeću, izmjenjivana i poništavana. Kuće su vjerojatno bile pokrivene kupama pa se Nijemac Henrik obavezao vladi da će i u Stonu izrađivati kupe i opeke.^{78a}

Pri tom pojednostavnjivanju većina ih je lišena nekadašnjih plemenitosti u pojedinostima koje su se cijenile u 14—16. stoljeću. A vidljivo osiromašenje klesarske živosti građevnih oblika ipak je naglasilo osnovnu starost gradograđevnog sustava, tako da se Ston od 19. stoljeća doima siromašniji nego što bijaše u povijesti.

Raspone njegova umjetničkog rasta i na polju gradogradnje najbolje ipak predočuju javne zgrade. Onu namijenjenu državnoj pisarni na prikladnom položaju uz mali trg sučelice Kneževu dvoru, a ipak stopljenu sa stambenim sklopovima, već istakoh zbog ranih stilskih odlika njezine cjeline. Podjednako se oblikom i položajem ističe biskupska palača podignuta u pretposljednem nizu stambenih kuća, upravo na njegovu čelu tako da je u doticaju s gradskim središtem. Činjenica da je sagrađena u sklopovima koji nastaje naknadno namijenjeni vojnoj posadi grada svjedoči

⁷⁵ V. sl. *M. Planić Lončarić*, o. c. (16), str. 126.

⁷⁶ V. sl. *D. Beritić*, o. c. (39), str. 24; *M. Planić Lončarić*, o. c., str. 114; Über den Durchstich der Langenden von Stagno, o. c. (42), str. 20. Pisac piše da je kuća kancelarije koja nekoć pripadaše obitelji Bona i Radić bila prije potresa 1843. trokatnica, dakle viša, što je uvjerljivo. Veliko vijeće je 1436. godine zaključilo da se kuća kancelara uređi za udobno stanovanje, ali s obzirom na njezin slog čini se da se to odnosi na prijašnju zgradu, *P. Glunčić*, o. c. (4), str. 43.

⁷⁷ Ibidem, str. 90. *I. M. Matijašević* u svom Zibaldonu piše da ju je biskup Bonifaciji de Stefanis — Drakolica popravio u drugoj polovici 16. stoljeća, dakle prije njegova progonstva 1581. godine (. . . palazzo da lui non poco migliorato) i da je učinio i pločnik između nje i stolne crkve. Sv. II, str. 288. V. sl. biskupskog dvora *M. Planić — Lončarić*, o. c. (16), str. 142—143.

⁷⁸ V. sl. *M. Planić — Lončarić*, o. c. (16), str. 144. Lijepi primjerak umivaonika i zidnog ormara je u zgradi kancelarije.

^{78a} *C. Fisković*, o. c. (20), str. 21.

da je i biskupsko sijelo kasnije uneseno na sadašnje mjesto. To više, palača slijedi zakonitost gradskog plana, pa dobiva neobično skošenje pročelja. Dolično pak svojoj namjeni, ona je među rijetkima zaposjela i susjednu građevnu česticu za vrt crkvenog dostojanstvenika ponešto izdvojen od ulične vreve i okrenut zapadu s pogodnom zimskom zavjetri-
nom a i ljetnom ugodnošću, iako je biskup imao ljetnu palaču u Malom Stonu.⁷⁹ Stonska palača ima u prizemlju skladno oblikovan trijem uvučen u zgradu s tri renesansne arkade i veliki prozor asimetrično postavljen u prvom i drugi manji u drugom katu. Njezini prozori bočnih zidova imaju gotičko renesansni oblik s polukružnim dvostruko lomljenim lukom koji je rijedak, ali ga ipak srećemo na ponekoj kući.

14. Oltar prelaznog gotičko renesansnog sloga iz 16. st. s baroknom slikom u crkvi Blagovijesti, Ston.

15. Drveni kipovi iz kraja 15. stoljeća nekoć u franjevačkoj crkvi, Ston.

Drugačije je istaknut Knežev dvor na najuglednijem mjestu i izvan stambenih dijelova grada, a sučelice nekadašnjoj stolnoj crkvi i javnoj renesansnoj djelomično kasnije obnovljenoj loži za stražu, te između dvaju gradskih vrata, kao i onaj knežev u Dubrovniku, a nedaleko od kaštela, lože za stražu pa i stupa za državnu zastavu. Na njemu je kasnije urezan metar za provjeru mjera, a vidi se još i željezo nekadašnjeg lanca za vezivanje prijestupnika. Nazivahu ga u 17. i 18. stoljeću berlina. Vezane

⁷⁹ Datum Stagni parvi ex nostro Episcopali Palatio die 30 mensis Augusti 1705. . . Sebastianus a Rhagusio, o. s. (32), str. 72; *M. Planić — Lončarić*, o. c. (16), str. 159.

za nj šibahu, izrugivajući im se i koreći ih.⁸⁰ Kuća bolnica se ističe, iako odava, slogom 16. stoljeća, kada je, ali i kasnije, bila popravljana.⁸¹ Postojaše i kuća nahodišta za vanbračnu djecu već krajem 15. stoljeća,⁸² a i skloništa za gubavce iz tog vremena,⁸³ ali se više ne raspoznaju.

Stara zgrada Kneževa dvora stradala je u potresu koji je zahvatio i Ston 1667. i knez se morao skloniti u jednu privatnu kuću, dok je biskupski dvor ostao neoštećen,⁸⁴ što svojim slogom i danas odaju obje palače.

16. Drveni kip iz kraja 15. stoljeća nekoć u crkvi Blagovijesti, Ston.

17. Drveni kip sv. Nikole u franjevačkoj crkvi iz kraja 15. stoljeća, Ston.

Knežev dvor je široka, dvokrilna jednokatnica, koji se ističe svojim položajem a ponešto i širokim renesansnim prozorima istaknutim osobito

⁸⁰ U 17. stoljeću spominje se na trgu gdje je stajao zastalno i ranije, iako ne na istom mjestu gdje i sada, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima. *P. Glunčić*, o. c. (4), str. 85, 118, 119. U Dalmaciji je postojala i dječja igra »na berlinu« i u mojemu djetinjstvu. Jedan bi se dječak odijelilo od ostalih koji ga ogovarahu, pa mu te zamjerke po jednom od njih iznašahu ne spominjući onoga koji mu ih je izrekao. Onaj je izlazio iz »berline« i pogađao onoga koji ga je najviše povrijedio, da se odijeli i izloži na »berlini« nastavljajući tako igru.

⁸¹ *P. Glunčić*, o. c. (4), str. 113.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Iz oporuke Iva Andrije de Volcio 1471... *Voglio che in Stagno se conza la casa dei leprosi...* *I. M. Matijašević*, o. c. (27) II, str. 690. *R. Jeremić — J. Tadić*, o. c. (69), str. 117.

⁸⁴ *Raggvaglio dele cose accadute a Ragusa dopo che fù dal terremoto distrutta l' anno 1667 adi 6 aprile che aveva cominciato scrivere il nobile Niccolò detto Nicolizza di Gio. Bona trascritto dal primo suo sbozzo originale.*

... partissimo verso Stagno; dove arivati a hore 19 in circa fussimo con grande affetto e consolazione accolti da s. r. Francesco Paolo di Gozze conte che dopo la rovina del Palazzo di quella città si era ricovato in casa del Reverendo D. Simone Mlinarich. Quivi restorati col cibo passassimo nella città alloggiati con gran amorevolezza nel Palazzo da Mons. Pietro Lucari vesovo di detta città.

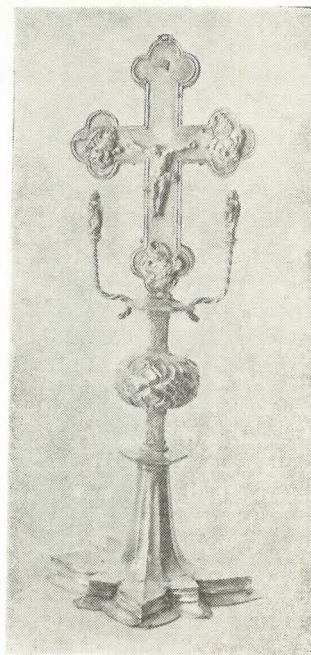
I. M. Matijašević, o. c. III (27), str. 298.

na pročelnom zidu, na čijem je prizemlju i niz vrata na koljeno. Dvorište je jednostavno na obim svojim krilima, od kojih zapadno prema gradskom planu iz 1827. godine⁸⁵ ne bijaše sagrađeno u cjelini. Stubište kojim se ulazilo iz dvorišta u prvi kat još postoji. Dvor je obnovljen nešto prije 1673. godine, što je nalagala i sama potreba, jer mu se tada spominju tri tamnice,⁸⁶ zastalno u prizemlju. Popravljan je i nakon drugog svjetskog rata, izmijenjeni su mu neki otvori. Sred dvorišta je sada gotička kruna nepostojećeg bunara s reljefnim lišćem, vrčevima i Bunićevim grbovima vjerojatno iz prve polovice 15. stoljeća, po čemu spada među najstarije spomenike te vrsti u dubrovačkom kraju. Unesena je nakon drugog svjetskog rata u njegovo dvorište proizvoljno kao što je i u 19. stoljeću unesena kruna s grbom manirističkog sloga vlasteoske kuće Sarakine sred jednostavnog dvorišta kaštela. To odava i natpis na kruni:

P
L A M
1821

18. Drveni kip sv. Antuna opata iz kraja 16. stoljeća, Mali Ston.

19. Križ s kipićima i znamenima evanđelista iz 15. st. (prednja strana) u crkvi Blagovijesti, Ston.

kad je austrijska vojska boravila u njemu. Iako je Dvor jednostavan i bez izrazitih ukrasa, koje je vjerojatno starija kneževa palača imala te nadvisivala u tome i zgradu kancelarije, po tom svom položaju koji udružuje ugled i svrsishodnost u koju spada i knežev nadzor nad kretanjem u

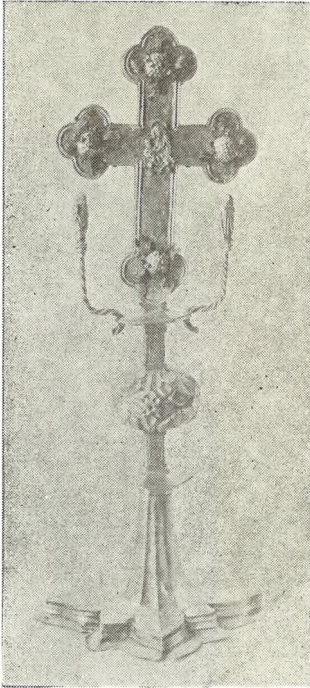
⁸⁵ V. sl. M. Planić — Lončarić, o. c. (16), str. 55.

⁸⁶ P. Glunčić, o. c. (4), str. 118. Dakle te godine je već bio obnovljen, a valjda i prije zbog ugleda vlasti.

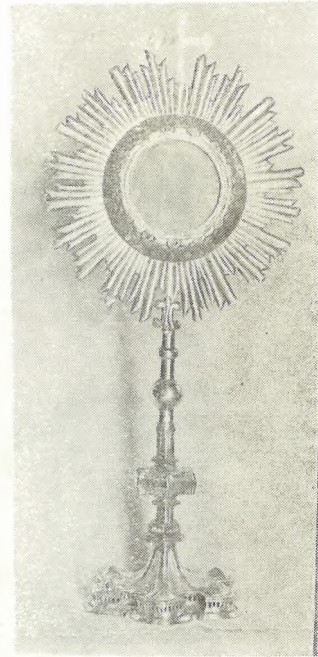
gradu, jasno pokazuje povezanost svih važnijih točaka gradskog prostora, a ujedno prevladava i gospoduje nad uredovnim, crkvenim i vojničkim ustanovama. Stoga se i ovdje, kao u svim mjestima dubrovačkog kraja od Konavala do Orebića, nadmeće i onom položaju gdje je sagrađena stolna crkva.⁸⁷

Stražarska loža, uklopljena u 19. nadgradnjom u jednokatnicu, svojim niskim arkadama uzdignutim na polustupove lisnatih kasnogotičkih glavica i stopa je osrednji iako izraziti rad domaćih majstora iz početka 16. stoljeća. Ranije je bila jednom arkadom okrenuta prema južnim gradskim vratima da bi bila podesnija za kretanje stražara prema njima. U njoj su i noću u toku prve polovice 15. stoljeća stražarili i časnici.⁸⁸

Obratno od ovih zgrada javnog značenja koje bijahu izio-

20. Križ s kipićima i ukrasima (stražnja strana) u crkvi Blagovijesti, Ston.

21. Pokaznica iz 19. stoljeća, nataknuta na stopu s čvorom iz 15. stoljeća, Ston.

žene na istaknutim mjestima, kuća zapovjednika malostonske tvrđave Korune zbijena je u uglu pod tvrđavom i sasma joj podređena. Raspored njenih otvora je renesansan, ali oni imaju kasnogotičke ugaone konzole, pa je kuća po tome lijep iako jednostavan primjer prelaznog gotičko-renesansnog sloga. M. Planić-Lončarićeva fotografija (str. 157) pokazuje je u ruševnom stanju, ali bi se dala popraviti i koristiti s njezinim dvorištem

⁸⁷ U Pridvorju u Konavlima, na Šipanu, na Lopudu, na Janjini, na Orebićima i u Lastovu.

⁸⁸ Ranije je loža bila prizemnica i imala jedan luk i na pobočnom, južnom zidu. V. sl. I. Fisković, o. c. (1. O Stonu i stonskim spomenicima), str. 109; M. Planić — Lončarić, o. c. (16), str. 36, sl. na str. 114; B. Nedeljković, Liber viridis, Beograd 1984, str. 298.

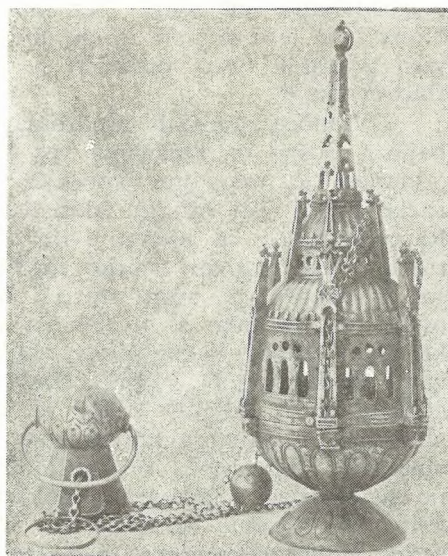
22. Korica Pravilnika bratovštine sv. Franje iz 16. st. Ston.

23. Korica Pravilnika bratovštine sv. Nikole iz 16. st. Ston.

24. Kaleži iz 17. i 18. stoljeća, Ston.

25. Kadionica iz početka 16. stoljeća, Ston.

u ljetnoj hladovini. U Malom Stonu se otvorima ističe i arsenal na kojem su 1457. g. radili Radosav Radmanović i Radoje Radohnić kanale u korčulanskom kamenu^{88a}

^{88a} C. Fisković, o. c. (22), str. 124.

Kiparstvo u Stonu kao i u Dubrovniku, potpuno je podređeno graditeljstvu i ne pokazuje stoga oznake samostalnosti. Treba napomenuti da lik državnog zaštitnika sv. Vlaha nije onako često ni upadljivo istaknut kao u glavnom gradu Republike niti drži, osim onoga na istočnoj strani Velikog kaštela, model grada. Sačuvana su četiri, i to onaj nad južnim vratima Stona, vrh unutrašnjih vrata Malog Stona, na istočnoj strani i nekoć na vratima Velikog kaštela. Moglo bi se, dakle, pretpostaviti da nad istočnim zidovima Stona kip svog kršćanskog pokrovitelja obzirna i oprezna dubrovačka vlada nije ni postavila kao ni na istočnim vanjskim vratima Dubrovnika ni Malog Stona, da ne bi izazivala inovjerce, koji s te strane dolazahu u utvrđeni sklop. Svi ti sačuvani reljefi i jedan kip, koji se mogu uporediti s onim u Dubrovniku,⁸⁹ predočavaju samostalnost Republike i imahu više državno negoli crkveno značenje. Ali ova država, izbjegavajući svaki pa i najmanji sukob, bijaše uviđavna i savitljiva u vjerskim odnosima s inovjernim istočnim zemljama, ne namećahu upadno svečeve likove.

Najvrjedniji prikaz svečev je onaj gotički reljef koji se po zvonolikom misnici s palijem, niskom mitrom, uskom manipulu i štapu, dakle po potpunoj biskupskoj odori, jednako kao i po ozbiljnom strogom licu i dvo-krakoj bradi može datirati u drugu polovicu 14. stoljeća, kad se Veliki kaštel, na kojemu je bio, doziđavaše. Po otvorenom uravnoteženom stavu, izražajnosti lica i nabora misnice reljef se ističe među ostalim kiparskim djelima. Za njim zaostaju po vrsnoći onaj svečev lik također iz 14. stoljeća nad vratima Malog Stona u plaštu s palijem skladnih nabora u stavu blagoslivljanja još uvijek bez modela grada i svečeva glava nad vratima Stona koja je u donjem dijelu obnovljena. Umetanje svečeve glave kao klin luka gradskih vrata preuzeto je s unutarnjih istočnih romaničkih vrata Dubrovnika.⁹⁰

Vrsnoća stonskih predromaničkih reljefa, osobito onih sa Sv. Mihajla i Gospe na Lužinama već je spomenuta kao i nespretna izrazitost ucrtanog lika majstora Skoronje⁹¹, pa i onog reljefnog na vratima franjevačke crkve. Taj biljnim ukrasom pokazuje odraze pletera u romanici.⁹² Rascvjetaše se na njemu dvije plodonosne grančice u svom uspravnom rastu i razgranatosti, a ptica im kljuje plod. Patuljasti svetac između njih još je ukočen, po svom stavu i odori je romanički, a natpis uz njega i ovdje očituje kako se u slovima već javila gotika. U tom se reljefu, dakle radu jednog slabog kipara, zadržahu primjese prethodnih stilskih shvaćanja do sredine 14. stoljeća. Tada su na toj crkvi zidali naši domaći majstori Radić i Jakov.⁹³ Reljef je, dakle, izrazito djelo okašnjelih likovnih shvaćanja i spajanja umjetničkih slogova tako primjerno za naše građevinarstvo i kiparstvo. Neki reljefni medaljoni s Kristovim imenom uspješno su okruženi i ukrašeni i pokazuju razvijeni smisao domaćih kipara za usitnjenu skladnu kompoziciju. Onaj s Kristovim imenom i jedrilicom nekog stonskog pomorca iz 15. stoljeća pak je sitan prilog povijesti dubrovačkog brodarstva, koja nije mimoišla ni ovaj primorski gradić, gdje bi-

⁸⁹ C. Fisković, o. c. (20), str. 97—98; L. Beritić, o. c. (19), str. 75.

⁹⁰ C. Fisković, *Fragments du style roman à Dubrovnik*, *Archeologia jugoslavica*, sv. I, Beograd 1954. Slika glave sv. Vlaha, str. 119.

⁹¹ V. sl. Lj. Karaman, o. c. (14).

⁹² V. sl. C. Fisković, o. c. (20), sl. 19.

⁹³ *Ibid.*, str. 54, 55.

jaše arsenal i uređena luka s lukobranom, poput onih u Dubrovniku. Kasnogotički su kipari klesali i kamenu ogradicu sa stupićima i poprsjima sv. Nikole i Bernardina u franjevačkoj crkvi, reljefne nadgrobne ploče vlastele i građana počevši od 15. stoljeća s grbovima, mačem i štitom. Među njima je značajna ona na kojoj je majstor Đuro Burušić dao 1523. prikazati svoj drvodjelski alat⁹⁴ istim radničkim ponosom i željom za trajan spomen njegova rada kao i njegovi drugovi na Lapadu, u Lopudu i u Rabu. Ti klesari i kipari izrađivahu i kamene reljefne ukrase kuća, njihove zidne vijence, konzole, okvire vrata, prozore, uzidane gotičkorenesansne i renesansne ormare i umivaonike tipične u klesarskoj opremi dalmatinskih kuća od kojih se rijetki sčuvaju i u Stonu.⁹⁵ Među dubrovačkim i korčulanskim zidarima koji su radili u Stonu bilo je u tom gradu i mjestnih majstora već u 14. stoljeću. Stonjanin Miloš Milčetin zidao je 1349. godine na dominikanskom samostanu u Dubrovniku.^{96a}

26. Kadionica iz 18. stoljeća, Ston.

27. Kadionica iz 18/19. stoljeća, Ston.

Domaći majstori 16. stoljeća izradiše i česmu, koja je u visokom reljefu na južnom gradskom zidu bila ugrađena i prislonjena širokim profiliranim okvirom renesansno-manirističkog četverokutna oblika. Bistre njene mlazove hvali književnik Đuro Ferić početkom 19. stoljeća.⁹⁶ Ravni zabat i polupilastru omeđuju plohu odakle iz lavlje, starčeve i mladičeve glave teku tri blistava mlaza u široku kamenicu.⁹⁷ Njezin raspored je skladan, ali glave pokazaše svu nedoraslost domaćeg kipara iz 1581. godine. Natpis spominje nadzornike vodovoda vlastelu Savina Palmotića i Andriju Bunića. Oni se zastalno znalački i svojski bijahu zauzeli za dovod vode, jer rad nadstojnika javnih gradnja vrlo je rijetko priznat uezivanjem

⁹⁴ C. Fisković, o. c. (29), str. 117; C. Fisković, o. c. (22), str. 43.

⁹⁵ V. sl. M. Planić — Lončarić, o. c., str. 144, i sl. onog u stanu zapovjednika tvrđave u Malom Stonu u istoj knjizi.

^{95a} C. Fisković, o. c. (20), str. 36.

⁹⁶ V. sl. L. Beritić, o. c. (19), str. 123; *ibid.* (Anali IV—V), str. 131. Na slici splitskog slikara iz prve polovice 19. stoljeća vidi se česma prislonjena uz zidine; Đ. Ferić, o. c. (68), str. 90.

⁹⁷ V. sl. M. Planić — Lončarić, o. c. (16), str. 62.

njihovih imena u kamenom spomeniku, bijahu to jedino uz ove nastojnici gradnje tvrđave Pozvird, kneževa dvora na Šipanu i crkve Spasa u Dubrovniku.⁹⁸ Oni pri svrsishodnoj gradnji vodovoda i česme i nisu tražili vrsnoću u izradi pipaca, pa ti nisu kiparski istančano oblikovani kao državna i privatna znamenja.

Ali stizahu u Ston i vrsna iako mala kiparska djela kao što pokazuje ulomak malog Gospina kipa iz 15. stoljeća uvezen i nađen ali, nažalost, prepolovljen u Stonu i tek se po dugoj nabranoj odjeći njegova donjeg dijela primjećuje da bijaše rad dobrog gotičkog kipara iz 15. stoljeća. Sličnih devet malih kipova istog sloga i vremena čuva se i u knjižnici stolne crkve u Hvaru. Njihove su glave otkinute i ruke oštećene. Prikazuju uspravne svetačke likove, jednog konjanika, orla u firpasu i neki klečeći lik sa svitkom. Čini se da čine istu skupinu, ali im je, iako neki izgledaju apostoli, teško uspostaviti cjelinu. Po svojoj maloj veličini i izradbi vrlo su rijetki u Dalmaciji u koju su uneseni izvana.

Pored kipara i klesara u Stonu su radili rezbari, tesari i drvodjelci, majstori koji su izradili strop blagovaonice franjevačkog samostana s gredama iskićenim kasnogotičkim reljefnim lišćem,⁹⁹ žrtvenike i stropove, od kojih u prošlim desetljećima zatekoh iscrvotočene ulomke u franjevačkom samostanu. Mnoge su rezbarije, dakle, istrunule, a raspelo Blaža Jurjeva i ne dočeka svoju. Nisu se, nažalost, sačuvala ni korna sjedala koja bijaše izrezbario dubrovački rezbar Nikola Milosavljević 1474. godine, vjerojatno u ondašnjem kićenom kasnogotičkom slogu,¹⁰⁰ možda poput onih u lopudskoj franjevačkoj i u crkvi istog reda na Orebićima nešto kasnijih, pa stoga i pokazuju renesansne oblike. Sačuvao se u franjevačkoj crkvi i drveni obojani kip sv. Nikole. Ukočen u svom stavu blagoslivljajući s nespretno položenom knjigom i jabukama na ruci, bujnom kovrčastom bradom i kosom a mršava tužna lica i izraza kojim je rezbar htio postići samilost. U franjevačkom samostanu pred dvadesetak godina sam našao i dva svetačka kipa s dugim kovrčastim bradama i u širokoj odjeći, u sjedećem stavu, Jerolima s kardinalskim šeširom i lavom, a drugog s mitrom, knjigom i štapom. Oba bijahu obojana, pa im je bojom pojačan zastrašujući izraz lica. Lošije od njih bijaše izrezbareno mrtvo i ukočeno Kristovo tijelo velike glave, koje pokazivaše pučku izrazitost nespretna rezbara koji je kao i majstor triju svetačkih kipova bio prožet gotičkim realizmom, ali se nije u njemu usavršio. Mrtvi ležeći Krist se izlagao u svojem grobu koji se u preduskrsnoj sedmici podizao u crkvi Navještenja gdje ga bijah našao, ali mu se kao i opseg velikim svetačkim kipovima trag zameo u sredini koja nije znala cijeniti ni čuvati trošne umjetnine a osobito kipove koji zbog svoje izražajnosti ne bijahu više dopadljivi.

Stonski rezbar Rade Ivanov istaknuo se svojim radom u Dubrovniku, gdje su u 15. i 16. stoljeću mnogi majstori rezbarili i opremali kuće i crkve kićenim kasnogotičkim i renesansnim namještajem, stropovima, žrtvenicima i poliptisima dosegaši pritom istančanost i sklad cjeline, kao što pokazuju neke sačuvane oltarne slike u dubrovačkim crkvama. Rade Ivanov, Stonjanin, 1492. godine izradio je reljefno ukrašene i bojane klupe kasnogotičkog sloga za vijećnike i kneza u raskošnoj dvorani dubrovačke vijeć-

⁹⁸ C. Fisković, o. c. (22), str. 86, 158; Vidi ovdje bilješku 27.

⁹⁹ C. Fisković, o. c. (31), str. 117.

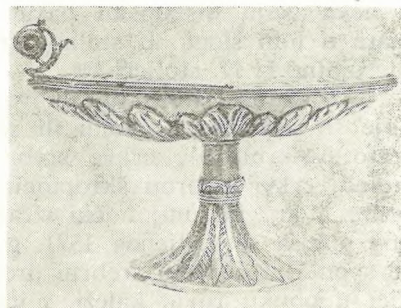
¹⁰⁰ P. Glunčić, o. c. (4), str. 98.

nice.¹⁰¹ Taj rad čiju je kićenost on najprije imao izraditi u bojanom nacrtu, a zatim dovršiti za najraskošniju i najugledniju dvoranu Republike, očituje darovitost ovoga Stonjanina, pa je trajna šteta da te klupe, naslonjači i stalci nisu sačuvani, kao ni zgrada vijećnice kojoj smo pročelje nedavno mogli obnoviti da je bilo više shvaćanja prema tom nacionalnom kulturnom i umjetničkom djelu, značajnom spomeniku dubrovačke samostalnosti.

U Stonu je živjelo i radilo nekoliko rezbara i drvodjelaca u 14. i 15. stoljeću,¹⁰² a među njima i Vitko spomenut kao bratim bratovštine sv. Franje.¹⁰³

28. Tamjanka s grbom Crijevića iz 16. stoljeća, Ston.

29. Tamjanka iz 19. stoljeća, Ston.

30. Slika iz 1588. godine, Mali Ston.

Među radovima rezbara, naročito onih 16-18. stoljeća, bit će se isticali u crkvama izrezbareni drveni žrtvenici, okviri slika i kućišta za orgulje u koje se sviralo od 16. do 19. stoljeća u stolnoj crkvi.¹⁰⁴

¹⁰¹ C. Fisković, Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LII, Split 1949, str. 13, 29.

¹⁰² Z. Šundrica, navedeno predavanje koje još nije tiskano.

¹⁰³ Vitko drvodjelac spomenut u rukopisu pravila bratovštine sv. Franje u župnom uredu u Stonu.

¹⁰⁴ P. Glunčić, o. c. (4), str. 99—102.

Rezbari i drvodjelci rezbarili su i reljefne ukrase i pulene brodova koji su se gradili na brodogradilištima u Stonu, Malome Stonu i na Brocima počevši od sredine 14. stoljeća, ali i te su nestale kao i mnogo od tog umjetničkog blaga u gradu kojim su vladali austrijski časnici među kojima bijaše i sabirača umjetnina, starinskog oružja i ostalih starina. Među rezbarskim radovima treba spomenuti škrinje na pročeljima kojih su kao i na bezbrojnim u Dalmaciji izrebareni bokori cvijeća, čempresi i ptice,¹⁰⁵ cvjetovi u vazama ili dvostruki orao između baroknih voluta kao na onoj u kući Cvijeta Ljubana. U stolnoj crkvi je bila sjedalica stonskog biskupa s visokim naslonom izrezbarena u baroknom slogu. Prenesena je u nekadašnju biskupsku palaču gdje se sačuvala i vratnice zidnog ormara u tom slogu. U stolnoj crkvi je ostao izrezbareni ormar za moćnik vjerojatno iz 17. stoljeća.¹⁰⁶

Djelatnost stonskih i dubrovačkih zlatara potvrđuje nekoliko umjetnina, koje se sačuvala u Stonu ili se spominju u arhivskim spisima. Vlada je često opskrbljivala crkve srebrarijom. Providuri su 1582. godine izručili stolnoj crkvi srebrnu škropionicu i kadionik.¹⁰⁷ Ta je crkva obilovala srebrnim i drugim umjetnički izrađenim predmetima, kako se to vidi iz jednog popisa sastavljenog 1571. godine. Među sitnim nakitom, i ostalim, tu se spominju obredni srebrni predmeti od kojih neki bijahu pozlaćeni, moćnici u obliku ruka, kaleži, plitice, škropionica, kopča za svećenički plašt i ogrlice ukrašene biserom i koraljem koje vjerojatno bijahu zavjetni darovi.¹⁰⁸

Osim već spomenutog kaleža u crkvi na Lužinama, križa s odjeljenim kipićima Marije i Ivana u crkvi Blagovijesti i ophodnog križa u crkvi sv. Antuna opata u Malom Stonu, u župnom uredu u Stonu sačuvalo se nekoliko srebrnih i pozlaćenih umjetnina. Među njima su renesansne srebrne korice s visokim reljefom Gospe sa sinom na prijestolju između sv. Vlaha i sv. Nikole i korice s visokim reljefom stigmatizacije sv. Franje, obje s pečatom dubrovačkih zlatara, sitnom glavom sv. Vlaha, koji odaje da su ih kovali dubrovački zlatari. Objе su kasnije uokvirene u srebrni okvir s ugraviranim ukrasima i anđeoskim glavicama i pričvršćene na noviji misal. One su rijetki primjeri dubrovačkih srebrnih umjetnina s prizorom i svetačkim likovima iz 16. stoljeća. Uz njih je i gotičko renesansni srebrni kalež s lisnatim čvorom i zlatarskim žigom, glavom sv. Vlaha i slovom b na šesterolisnatom postolju, na kojemu je u štitu natpis stonskog biskupa Petra Gučetića: P E T G O Z

E P S S T A

1551.

Na kićenom gotičkom kaležu s lisnatim čvorom sa šest jagoda urezan je lik sv. Lovre, dok je na renesansnoj tamjanci sa žigom dubrovačkih zlatara grb vlasteoske obitelji Crijevića. Srebrni je ophodni križ s raspelom i znamenjem evanđelista gotičko-renesansni kao i kadionik, dok su dva kadionika iz 18. stoljeća, a škropionica za blagoslovljenu vodu također skovana u srebru iz 19. stoljeća.¹⁰⁹ Vjerojatno je u Stonu živjelo nekoliko

¹⁰⁵ V. Han, Umjetnička škrinja u Jugoslaviji od XIII do XIX stoljeća, Beograd 1961, tabla XVIII — XX.

¹⁰⁶ P. Glunčić, o. c. (4), str. 91.

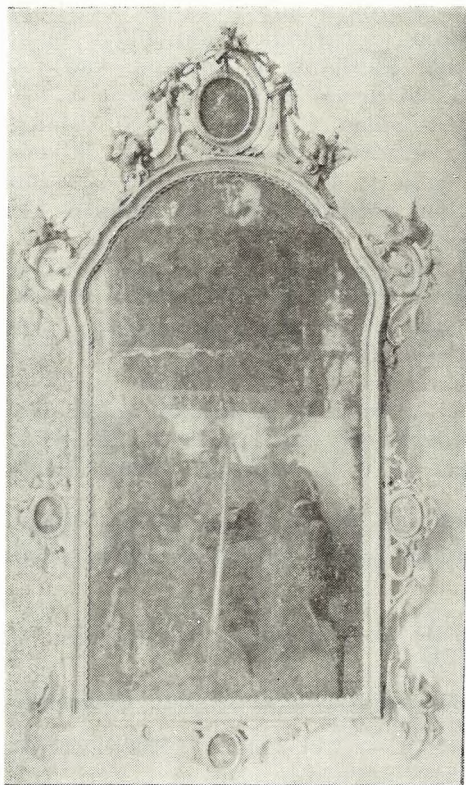
¹⁰⁷ Ibid, str. 99.

¹⁰⁸ Ibid., str. 100.

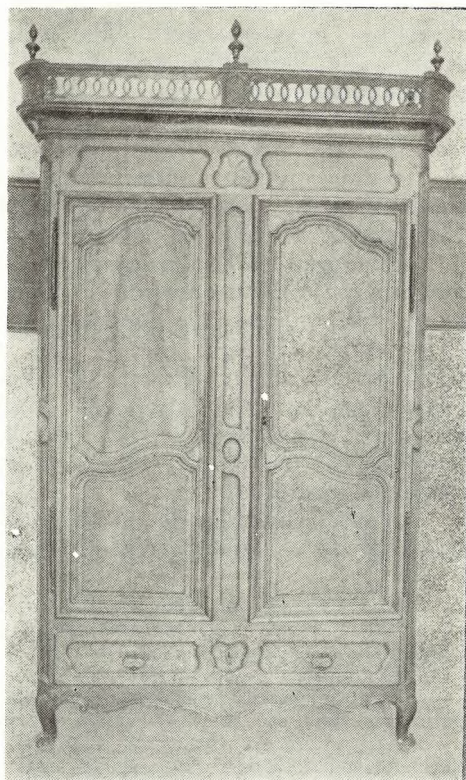
¹⁰⁹ C. Fisković, o. c. (31), str. 117.

zlatara koji su kovali i nakit za stanovnike grada i seljake iz okolice. Među njima su u drugoj polovici 15. stoljeća Vokan, Frano i Dabiživ.¹¹⁰ Zlatar Vicko Caenazzo, Zadrarin, živio je u prvoj polovici 19. stoljeća u Stonu gdje je skovao 1855. srebrnu odjeću kipa sv. Vlaha na svečevu žrtveniku župne crkve,¹¹¹ i to od starinskih kopča obrednog ruha,¹¹² a vjerojatno i drugih crkvenih umjetnina. To pokazuje kako se, kao i drugdje u Dalmaciji,¹¹³ vrijedne stare srebrne rukotvorine uništavahu, pa vjerojatno i u Korčuli, za čiju je stolnu crkvu Caenazzo također izradio dijelove odjeće drvenog svetačkog kipa, a zatim u drugoj polovici 19. stoljeća,¹¹⁴ preselivši se u Korčulu, obredne crkvene predmete i pribor za jelo u eklektičnom slogu svog vremena.

Pojedini Stonjani posjedovahu u toku 15. stoljeća i srebrnine, kojom Dubrovčani obilovahu, uvozeći srebro i zlato iz srednjovjekovne Bosne

31. Zrcalo iz 18. stoljeća, Mali Ston.

32. Ormar iz 18. stoljeća, Mali Ston.

¹¹⁰ V. Taljerman, o. c., str. 96, 99, 100. Zlatar Frano je ostavio u svojoj oporuci novac da se skuje kalež i naslika poliptih s pet svetačkih likova u franjevačkoj crkvi na Orebićima. Te umjetnine više ne postoje u toj crkvi.

¹¹¹ V. Taljerman, o. c. (31a), str. 55. Ime mu je kasnije pogrešno objavljeno, D. Be-

¹¹² P. Kuničić, Mjesec dana pješke, Zadar 1898, str. 91.

¹¹³ C. Fisković, Trogirski zlatari od XIII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta s. III, sv. 14 str. 191.

¹¹⁴ A. Fazinić, Nekoliko radova korčulanskog zlatara Vicka Caenazza iz XIX stoljeća, Peristil XXIV, br. 6, Zagreb 1983, str. 75.

i Srbije, pa su i u Stonu pojedinci imali različita nakita, pojasa, križića na lancu, zlatnog prstenja i ostalog, srebrnog stolnog pribora, ukrašenih zdjelica, noževa, viljuški, žlica, pa i oružja npr. srebrnih sabalja, firentinskih srebrnih noževa i ostalog pribora.¹¹⁵

Stonjani su svoju djecu slali na nauk kod dubrovačkih zlatara, pa su Mihoč Franov Mihočević i Kristo Jakov Galović krajem 15. stoljeća učili taj traženi zanat kod Nikole Ratkovića. Neki uspješe pa je stonski zlatar Frano čak dopro u to doba do Konjica u Bosni bogatoj srebrom.^{115a}

Među umjetninama u plemenitim kovinama sačuvalo se u Stonu i nekoliko zvona vrijednih ljevača koji ispisaše na njima i svoja imena. U Malom Stonu je zvono Marina Druza iz 1470. godine, na stonskoj grobišnoj crkvi je ono ljevača Luke iz 1519. godine, koje već pomenuh,¹¹⁶ ali su dva najdragocjena u zvonari crkve Navještanja. Salio ih je jedan od naših rijetkih zvonoljevača Ivan de Tolis Rabljanin 1528. godine, zaposlen u Dubrovniku na izradi topova i zvona ukrašenih likovima, cvjetnim ukrasima i groteskama.¹¹⁷ Oba zvona, koja je poklonio Stonjanima Senat Dubrovačke Republike, potpisao je čuveni Rabljanin u vremenu kad još ne imadosmo svojih zvonoljevača, pa dobavljasmo zvona ponajviše iz tuđine. Taj naš renesansni ljevač bijaše vrijedan i poznat. Pored ostalog salio je on i veliko zvono dubrovačkog gradskog zvonika i ono najveće na zvoniku splitske stolne crkve.¹¹⁸ Za Ston je 1628. godine lijevao jedno zvono i ljevač Gaudencije Antica,¹¹⁹ član poznate lastovske obitelji ljevača, koji se pročuje i u dalekoj Poljskoj.¹²⁰

U Stonu je bivalo zaposleno od druge polovice 14. stoljeća i nekoliko kovača oko uređivanja i popravljanja različitih vrsti teškog oružja. Tu je 1362. godine bio upućen prvi poznati dubrovački bombardijer Prečko,¹²¹ zatim Markulin Gež¹²² 1463, majstor Bernardin iz Parme,¹²³ 1493. bombardijer Olivier Francuz.¹²⁴ Početkom 16. stoljeća uređivao je bombarder kovač Matko Grubinić,¹²⁵ majstor za lijevanje topovskih kugli, služeci kao bombardijer u Stonu i u Dubrovniku,¹²⁶ kao i Rado iz Pize.¹²⁷ U stonskoj bratovštini sv. Franje spominju se u 16. stoljeću kovači Marin Nikolin i Jerolim.¹²⁸

Postoji predaja da su se u Koruni vrh Malog Stona lijevale topovske kugle,¹²⁹ a čitavi tvrđavni sklop Stona bio je dobro naoružan razli-

¹¹⁵ P. Glunčić, o. c. (4), str. 108.

^{115a} C. Fisković, Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta, III, sv. 1, Zagreb 1949, str. 163, 170, 242.

¹¹⁶ C. Fisković, o. c. (62).

¹¹⁷ C. Fisković, Ivan Rabljanin, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1959, str. 205, 222 bilješka o zvonima u Stonu 25.

¹¹⁸ C. Fisković, Umjetnost i umjetni obrt XV — XVI stoljeća u Splitu, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 141, 160.

¹¹⁹ L. Beritić, Dubrovačka artiljerija, Beograd 1960, str. 88.

¹²⁰ S. Szymanski. O. Lastovcima ljevačima topova i zvona u Poljskoj, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 20. Split 1975, str. 119; I. Fisković, Biografski rječnik Hrvatske.

¹²¹ L. Beritić, o. c. (119), str. 26.

¹²² Ibid., str. 27.

¹²³ Ibid., str. 51.

¹²⁴ Ibid., str. 54; C. Fisković, o. c. (24).

¹²⁵ L. Beritić, o. c. (119), str. 77.

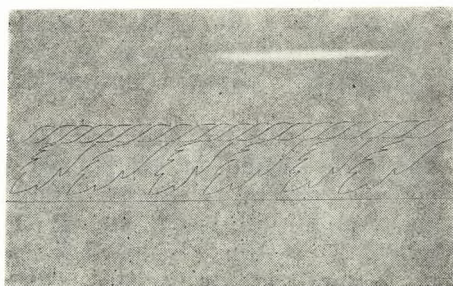
¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid., str. 79.

¹²⁸ Pravilnik bratovštine sv. Franje, rukopis u Župnom uredu u Stonu.

¹²⁹ L. Beritić, o. c. (119), str. 78.

čitim željeznim i brončanim oružjem.¹³⁰ Međutim nakon propasti Republike Francuzi i Austrijanci razniješe i preliše sve te stare brončane topove i razgrabiše sve vrste oružja koje je imalo i umjetničku vrijednost.¹³¹ Najveća naša utvrda ostade, dakle, bez ciglog primjera tog umijeća kojim u prošlosti obilovasmo u gradu, na brodovima i u selima dubrovačkim.

33. Izrezbarena greda sa stropa blagovaonice franjevačkog samostana, Ston.

34. Reljef nad gradskim vratima Malog Stona iz 14. st.

35. Izrezbareni drveni vijenac iz 15. st. pod stropom franjevačkog samostana u Stonu.

U Stonu se sačuvalo i nekoliko značajnih spomenika slikarstva. Tragovi ranokršćanskih i predromaničkih fresaka u ruševini Sv. Magdalene¹³² i naše najstarije ranoromaničke freske na Mihajlu već sam naveo.¹³³ U župnoj crkvi je ikona Bogorodice sa sinom koju je naslikao i potpisao Andrija Rico iz Krete, poznati predstavnik kretske-mletačke škole 15. sto-

¹³⁰ Ibid., str. 111; J. Offner je 1775. g. primijetio u Koruni nekoliko topova. C. Fisković, Ivan Lovrić i Josip Offner. Zbornik Cetinske krajine, I, Sinj 1979, str. 202.

¹³¹ L. Beritić, o. c. (119), str. 115.

¹³² I. Fisković, o. c. (4), str. 224, 226.

¹³³ C. Fisković, o. c. (9).

ljeća. Njezine se uspjele inačice nalaze u Firenci, u Parmi i u Šibeniku, pa svjedoče široku rasprostranjenost ovog načina slikanja.¹³⁴ Omiljena bijaše u italjskim gradovima, pa je prihvaćena i u Stonu. I ta pojedinost povezuje taj grad s italo-kretnskom školom rasprostranjenoj i u Italiji, kao što ga i druga umjetnička djela povezuju sa zapadnoevropskom umjetnošću, iako je u srednjovjekovnom a i kasnijem Stonu moralo biti i umjetnina unesenih s Balkana i Istoka osobito u kućama.

Ali ponos Stona je veliko drveno raspelo jednoga od najistaknutijih naših srednjovjekovnih slikara kasnogotičkog sloga iz prve polovice 15. stoljeća Blaža Jurjeva. Po njegovoj blistavoj i snažnoj boji i izrazitom crtežu Kristova tijela i evanđeoskih znamenja prepoznao sam pred više od dvadeset godina¹³⁵ u ovom djelu jačinu njegova slikarskog izraza i otda se ovo djelo ubraja među vrsnije i najveće njegove radove koji čine posebno poglavlje u razvoju starog dalmatinskog slikarstva i potvrđuje slikarevu prisutnost u dubrovačkom kraju. Blaž Jurjev ga je naslikao za ovu crkvu, dok još bijaše u službi Dubrovačke Republike u koju se privremeno sklonio kada Mlečići zauzeše Trogir u kojemu je kao i u Splitu i u Korčuli stvorio nekoliko djela. Stonko raspelo su osobito cijenili i u 19. stoljeću, pa ga bijahu, dok je austrijska vojska bila u samostanu, prenijeli privremeno u Dubrovnik.¹³⁶

U oštećenoj blagovaonici bombardiranog franjevačkog samostana nalazi se gotička freska Raspeća, koju već spomenuh, dok nam radovi slikara Luke Franjina koji je bio u 16. stoljeću bratim bratovštine sv. Nikole¹³⁷ nisu sačuvani kao ni djela drugih starih slikara, rođenih i povezanih sa Stonom pa ni istaknutih Mihoča Hamzića kao ni njegova brata vezilca Antuna, te Pietra Đovanijeva Mlečića, Luke Vinturića, Krile Nikolina¹³⁸ i ostalih.

Zastoj dubrovačke slikarske škole tokom 17. i 18. stoljeća osjetio se i u Stonu, odakle mladići ne išahu više učiti likovne zanate u Dubrovnik. Barokne slike stranih, ponajviše talijanskih majstora postavljahu se na žrtvenike crkava.

Tek u drugoj polovici 19. stoljeća hrvatski narodni preporod, koji zahvati i rodoljube stonske, potakne i kod njih smisao za književnost i umjetnost, iako ne razbudi skrovite darovitosti. Krajem 19. stoljeća rodila se u Stonu Zinaida Ercegović (kasnije udana Bandur (u Malom Stonu), slikarica koja je učila kod Emanuela Vidovića. U njenim slikama koje je izlagala kao član Kluba likovnih umjetnica u zemlji i inostranstvu, ističu se krajolici, portreti i figurativne kompozicije iz njezina tihog zavičaja.

U obitelji Gučić u Malom Stonu sačuvane su dvije slike koje veličinom i mitološkim sadržajem »Venera s Adonisom« i »Venera nad mrtvim Adonisom« čine par što pokazuje da je i ovdje bilo cjelovito opremljenih dvoranica u ponekoj vlasteoskoj kući. Pretpostavlja se po stilskim oznakama da pripadaju krugu Andrije Medulića, ali zbog njihova oštećenja to je točnije teško ocijeniti. Međutim one imaju u malostonskoj sredini kul-

¹³⁴ C. Fisković, Slikar Angelo Bizamano u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 11, Split 1959, str. 87, sl. 37.

¹³⁵ C. Fisković, o. c. (31), str. 114.

¹³⁶ Über den Durchstich der Landenge von Stagno, o. c. (42), str. 19.

¹³⁷ C. Fisković, o. c. (31), str. 118.

¹³⁸ V. Đurić, Dubrovačka slikarska škola, Beograd 1963, str. 143, 144, 157, 184, 185, 224; C. Fisković, o. c. (115a).

turnopovijesno značenje,¹³⁹ a čini se da pripadahu malostonskom ljetnikovcu stonskog biskupa koji Gučići otkupiše s namještajem. Biskupi stonski zastalno su imali umjetničkih slika, knjižnicu i ukrašenog namještaja spominjanih u 17. stoljeću.¹⁴⁰ U tom stoljeću postojale i dućan u kojem se prodavahu a i uvezivahu knjige,¹⁴¹ što očituje i kulturnu razinu stonskih građana toga vremena. Biskup Pavo Gračić je u svojoj knjižnici imao i povijesnih djela.

U 18. stoljeću plan Stona se ne širi, niti se remeti, niti iskrivljuje red sklopova kuća. Baroknih urbanističkih zahvata nije bilo. Kužni zrak i groznica koju spominje u Stonu u 16. stoljeću čuveni liječnik Amat Luzitanac i pjesnik Ilija Crijević, koji je krajem tog stoljeća vršio dužnost zapovjednika stonskog kaštela,¹⁴² a 1775. godine na svom proputovanju kroz Ston Josip Offner, smetali su u toku stoljeća stanovništvu. Grad je djelovao sjetno, iako je neobuzdani renesansni »lovorom ovjenčani pjesnik« znao provoditi kriomice sladak život iskušan u njegovoj mladosti među izabranim humanistima u raskošnom Rimu. Offner je pak u toj osami naišao gostoljubivu obitelj književnika Betondića i vodio, barem kako on piše, s njima učene razgovore o bilinstvu i kemiji.¹⁴³ Latinist Đono Rastić, dobar poznavalac dubrovačke okolice i ladanja, koja je provodio u njoj, hvali u 18. stoljeću ukus stonskih riba odgojenih u križanju mora i susjedne Neretve. Vrsnoća ribe i školjki privlačila je društvanca kulturnih ljudi u Ston, pa je i to uplivalo na razvoj kulture stanovanja u njemu. Stonski ribari bijahu poznati u Dubrovačkoj Republici i stoga u Stonu nije nedostajalo vrsne ribe. Dubrovačka je vlada postupno pojačavala u Stonu zemljoradnju na plodnim poljima i hrane dostajale jednako kao i dobrog vina. Đ. Ferić krajem 18. stoljeća piše da se u Stonu može jeftino živjeti; tu se iako dobije kamenice, mlade kozliće, mlijeka, vina i ulja, žita i ostalog.¹⁴⁴ Krčme bijahu u svečanim danima pune, pilo se i jelo pa je gradski knez morao narediti 1707. godine da barem za trajanja crkvene propovijedi budu zatvorene.¹⁴⁵ Proizvodilo se debelo i tanko platno, a osim kućne ženske radinosti u Stonu se među obrtnicima spominju klobučari, krojači i postolari. Narodna nošnja je imala posebno obilježje. Postojahu i drvodjelci za izradu namještaja, ali ga bogatiji naručivahu izvana. U obitelji Gučić sačuvala se izrezbareni ormar i pozlaćeno ogledalo iz 18. stoljeća, vjerovatno mletački rad.

¹³⁹ G. Gamulin, Doprinos Meduliću, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split 1960, str. 197.

¹⁴⁰ P. Glunčić, o. c. (4), str. 91, 102.

¹⁴¹ Ibid., str. 77.

¹⁴² U svojoj odi Dubrovniku, Crijević opisuje teškoću svojih dana u Stonu, očito s namjerom da ga premjeste u grad što je i postigao: ... Jer pustaš da ginem, a ne daš da poginem, zapovjednik u groznoj tvrđavi na Prevlaci, zatočen pod žarkim suncem sred kužna zraka u kugi dvomorskog Stona... Hrvatski latinisti I, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969, str. 384. Treba napomenuti da se pjesnik 1495. bio i razbolio. R. Jeremić — J. Tadić, o. c. (69), I, str. 91. Oni pišu da je pjesnik kneževao, međutim bit će da je bio kaštelan, jer u popisu ga Knezova nema, P. Glunčić, o. c. (4), str. 24; O malariji u Stonu, R. Jeremić — J. Tadić, o. c. (69) str. 119—121.

¹⁴³ C. Fisković, o. c. (130), str. 201.

¹⁴⁴ Junij Antonii Comitiss de Restiis Carmina, Padova 1816, str. 44. Latinske stihove preveo Vedran Gligo ovako u prozu: Ribar je kod prevlake dvomorskog Stona ulovio trilje velikih brkova, glava i težine, napojene vodama što je Neretva izlila u more, pa im je od slatke i slane vode veoma tečan okus. Vidi i Đuro Ferić, o. c. (68), str. 86, 92.

¹⁴⁵ P. Glunčić, o. c. (4), str. 118.

Blagostanje je, uprkos kmetskim odnosima, oblikovalo stonsku kulturnu sredinu koju je ispunjavao i umjetnički obrt u kućama i na narodnoj odjeći koja se isticala svojom ljepotom osobito u »stonskom kolu«.

U 19. stoljeću rast Stona ne jača, ne širi se niti iskrivljuje red sljubljenih sklopova kuća, ali raste u visinu podizanjem dvokatnica u mirnim neoklasicističkim oblicima. Ponekoj se zid žbuka, na prozorima bogatijih se krile zaluzije koje propuštaju zrak i brane prodor sunčane žege pa stanovni postaju ugodniji. Uz neke kuće se oblikuju mala dvorišta i terase nad konobom, dižu se dvorišne stubbe i ukrasuje željeznim rešetkama dvorišni ulaz. Sagrađila se nova župna crkva u neoromaničko-gotičkom slogu, koji povrijedi 1870. godine¹⁴⁶ hirovitošću oblika i šarenilom opeke sljubljenju kamenu okolinu. Godine 1882. sagrađena je u povijesnom slogu na temeljima stare kule velika dvokatnica općinske uprave s pojačanim srednjim dijelom obrubljenim bunjatom koji završava istaknutom atikom polulučnog neorenesansnog završetka sred koje se ističe kazaljka gradskog sata nabavljenog 1900. godine u Udinama.¹⁴⁷ Taj istaknuti naglasak, oblici prozora i pojačani pojasi katova dadoše zgradi monumentalan oblik koji se, iako skladan, svojom veličinom nametne ljudskom mjerilu Stona. To učiniše i mnoge bezlične višekatkice najviše ona Buškova koja skriva cjelinu kaštela zbog čega je nakon ratnog neprijateljskog bombardiranja srušena, te Bandurina višekatkica koja se nametne zidinama Malog Stona.

Ali više od tih povreda pojedinaca i općine koji nisu znali, zaslijepljeni svojim trenutnim koristima, uskladiti novo sa starim, trošni je obruč stonskih zidina, bezkorisnih i neupotrebljivih bio izložen trajnim vremenskim nepogodama i nemaru Uprave austrijske državne imovine. Ta je uprava od sredine 19. stoljeća prodavala kamenje zidina, kule i pojedine zgrade, koje joj pripadoše nakon pada Dubrovačke Republike, pojedincima koji ih preuređivahu i upotrebljavahu za svoje novogradnje. Veći dio tog sklopa prodan je općinskoj upravi koja ga je rušila postupno i bezobzirno,¹⁴⁸ tako

¹⁴⁶ V. Taljeran, o. c. (31a), str. 54. Možda kameni kip sv. Vlaha osrednje umjetničke vrijednosti na pročelju nove župne crkve potječe sa stare stolnice. L. Beritić, o. c. (19), str. 137. L. Zore je objavio natpis s jednog groba u nekadašnjoj stolnoj crkvi, koji on označuje kao grob albanskog kneza i žene mu Radoslave. Slovinac V, Dubrovnik 1882, str. 511.

¹⁴⁷ P. Zvjerković, Proradit će stara ura, Dubrovački horizonti 24, Zagreb 1984, str. 181.

¹⁴⁸ L. Beritić, o. c. (19), II, 137—141. Rušenjem gradskih zidina s južne i istočne strane narušena je zaokružena urbanistička cjelina. Južne zidine pojačavahu svojim kasnije srušenim pojedinostima i to nizom slijepih arkadica svog hodnika, tornjičjem gradskog sata, stražaricama i gradskim vratima mali trg, kako se to vidi na akvarelu splitskog slikara Antuna Barača iz prve polovice 19. stoljeća. L. Beritić, o. c. (19), Anali..., str. 131. Prema Glunčićevu pisanju gradski sat bio je u Stonu pred ulaznim vratima samostana sv. Nikole već u 15. stoljeću, kad ga je popravljao kovač Nikola, očito vješt tom poslu. Tu je postojao sve do kraja Republike. Glunčić piše da je »ispod utvrde Stoviša kod crkve sv. Nikole u početku XV vijeka, bilo središte Stona«. To ipak nije jasno s obzirom na gradska vrata. Knežev dvor, kancelariju, biskupski dvor i ostale zgrade koje se okupiše na važnijem središnjem mjestu. (P. Glunčić, o. c. (4), str. 98. L. Beritić spominje toranj gradskog sata gdje ga crta i Barač, ali ne navodi godinu njegove gradnje već rušenje 1882. godine. O. c. (19), str. 140). Branilac starih dubrovačkih zgrada i sredina književnik i povjesničar Lujo Vojnović zgražao se nad rušenjem stonskih kula i zidina krajem 19. stoljeća: »Sve to razrivaju stanovnici za gragju kuća. Sve jednako traje to griskanje kao rad miševa i termita«. (U Stonu, Književni časovi, Zagreb 1912. str. 47).

da je osobito prednji južni i istočni dio Stona rastrgan. Bez zidina, gradskih vrata, jarka i mostova djelovao je rasuto i ravnoteža je urbanističke cjeline prekinuta.

Naše vrijeme je pokušalo obnoviti neke cjeline, poštujući urbanistički sklad podiglo Jovićev brončani kip Baldu Mekišiću i prislonilo neke niskogradnje s unutarnje strane gradskih zidina, pokazujući kako se stara sredina daje uskladiti sa suvremenim kiparstvom i potrebitim niskogradnjama novih potreba, građe i oblika.

Ali ruševnost zidina i utvrda, zapuštenost crkava, trajna izloženost svetišta sv. Mihajla na teško pristupačnom brijegu osamljenog i napuštenog od trećoretkinja trajno ugrožavaju stonsku spomeničku baštinu.¹⁴⁹

(Prihvaćeno u Razredu za likovne umjetnosti JAZU)

¹⁴⁹ Vidi o tome poziv C. Fiskovića »Za likovnu baštinu i muzej Stona« koji je u tisku u zborniku znanstvenog skupa 650-godišnjice planske izgradnje Stona i Malog Stona, održavanog u kolovozu i rujnu 1984.

ARTISTIC INHERITANCE IN STON

Summary

In this work the author gives a historic development of arts in Ston and Mali Ston, two strategically important places situated on the narrow isthmus connecting the Peninsula of Pelješac and the mainland. He pays his attention first to their prehistoric, Romanesque and medieval monuments and then to the very places reinforced with long walls and fortresses by the Dubrovnik government in the first half of the 14th century in order to protect her estates and salt ponds there including the Peninsula itself and to colonize guardsmen and inhabitants into the buildings constructed after a strategic and urban plan still preserved.

Prehistoric and Roman ruins of this area as well as medieval and early Christian small churches, early medieval relief sculptures and frescoes and urban drawings and fortification ground plans have been already known. The author has already written about the most important works of art: early Romanesque frescoes from the 11th century St. Michael's Church, the picture made by the Italo-Greek painter Andrew Rizzo, the painted Gothic crucifix by the Dalmatian painter Blažo Jurjev and about Romanesque-Gothic Franciscan Church in particular.

Here he gives new data on styles of churches, public buildings and houses built by native architects, on works of art and craft in the churches of Ston. Besides their works he mentions numerous masters, architects and sculptors, wood-carvers, painters and goldsmiths who worked in Ston in the course of centuries, particularly in the periods of Gothic, Renaissance and baroque. He is offering photographs of some of their unknown works, declaring their style and the time of origin.